

Krzysztof Warchałowski

Nauczanie religii w formie obligatoryjnej w umowach konkordatowych z państwami europejskimi

Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawno-historyczny 40/3-4, 203-238

1997

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. KRZYSZTOF WARCHAŁOWSKI

NAUCZANIE RELIGII W FORMIE OBLIGATORYJNEJ W UMOWACH KONKORDATOWYCH Z PAŃSTWAMI EUROPEJSKIMI

Wstęp

Państwa współczesne, które gwarantują wolność religijną w aspekcie pozytywnym, gwarantują również nauczanie religii w szkołach publicznych. Ukształtowały się dwie formy nauczania religii: obligatoryjna i fakultatywna.

Obligatoryjna forma nauczania religii w szkole publicznej polega na tym, że religia jest zwyczajnym przedmiotem edukacji szkolnej obowiązującym wszystkich uczniów z wyjątkiem tych, których rodzice złożą wyraźne oświadczenie, że nie życzą sobie, aby ich dzieci uczyły się na naukę religii. Jest to więc obligatoryjność względna.

Ta forma nauczania religii ukształtowała się szczególnie w państwach europejskich regionu germańskiego i znalazła swój wyraz w umowach konkordatowych¹.

Spośród aktualnie obowiązujących konkordatów nauczanie religii katolickiej w szkołach publicznych normują umowy konkordatowe z następującymi państwami europejskimi: Konkordat z Rzeszą Niemiecką z 20 lipca 1933 r.; z Bawarią z 29 marca 1924 r., zmodyfikowany 7 października 1968 r., podpisany 4 września 1974 r.; z Dolną Saksonią podpisany 26 lutego 1965 r.; z Sarą podpisany 12 lutego 1985 r.; Układ z Austrią z 9 lipca 1962 r. oraz Konkordat z Portugalią z 7 maja 1940 r.

1. Republika Federalna Niemiec i jej kraje

Republika Federalna Niemiec jest państwem federacyjnym, którego poszczególne kraje związkowe posiadają szeroką autonomię w zakresie wewnętrznym i na forum międzynarodowym. Ta ostatnia sprawa, że kraje

¹ J. M i n n e r a t h, *L'Eglise et les Etats concordataires (1846-1981). La souverainete spirituelle preface de Jean Gaudement*, Paris 1983, s. 394-395; por. J. K r u k o w s k i, *Kościół i Państwo. Podstawy relacji prawnych*, Lublin 1993, s. 189-190.

związkowe RFN posiadają podmiotowość w zakresie prawa międzynarodowego publicznego i mogą być stroną niektórych umów międzynarodowych, w tym umów konkordatowych².

Z tego tytułu nie tylko Niemcy jako państwo, ale również niektóre kraje związkowe zawarły umowy konkordatowe. Według obowiązującego w RFN podziału kompetencji między federacją a wchodzącymi w jej skład krajami związkowymi, punkt ciężkości ustawodawstwa państwowego dotyczącego Kościoła spoczywa na krajach, przy czym prawo federalne ustala dla niego pewne stałe ramy, które wprowadzają ustawodawstwu krajów związkowych pewne granice. Podobnie rzecz się ma jeśli chodzi o prawo konkordatowe i normowane w nim zespoły zagadnień³.

W niniejszym opracowaniu przedmiotem analizy staną się sprawy nauczania religii w szkołach publicznych zawarte w prawie konkordatowym Republiki Federalnej Niemiec oraz jej krajów związkowych: Bawarii, Dolnej Saksonii i Sary.

1.1. Zakres nauczania religii

Konkordat między Rzeszą Niemiecką a Stolicą Apostolską z 20 lipca 1933 r., stwierdza: „Nauka religii katolickiej w szkołach podstawowych, zawodowych, średnich oraz w wyższych zakładach naukowych jest przedmiotem zwyczajnym [...]” (art. 21)⁴.

Powyższy zapis prawa konkordatowego znajduje swoje źródło w art. 149 Konstytucji Waimarskiej oraz potwierdzenie w obowiązującej Ustawie Zasadniczej RFN z 23 maja 1949 r., która w art. 7 stwierdza: „nauka religii w szkołach publicznych jest przedmiotem zwyczajnym z wyjątkiem szkół bezwyznaniowych”⁵.

Podobne gwarancje zawiera prawo fundamentalne niektórych krajów związkowych RFN⁶.

² Por. B. Bierzanek, J. Symonides, *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 1994, s. 119-121.

³ W. Schulz, *Bemerkungen zum Vertrag Zwischen dem Heiligen Stuhl und dem Freistaat Bayern zum Aenderung und Ergaenzung des Bayerischen Konkordats vom 29. 3. 1924*, *Apollinaris* 48 (1975), s. 151.

⁴ AAS 25 (1933), s. 401: „Der katholische Religionsunterricht in den Volksschulen, Berufsschulen, Mittelschulen und höheren Lehranstalten ist ordentliches Lehrfach [...]”

⁵ Art. 7 Konstytucji RRN; por. U. H e m e l, *Quando stato e chiesa collaborano nella scuola di tutti. La situazione dell'IR nella Repubblica federale tedesca*, *Religione e Scuola* 13 (1984-1985), s. 309; J. L i s t l, *Das Verhältnis von Kirche und Staat in der Bundesrepublik Deutschland*, w: *Handbuch des katholischen Kirchenrechts*, Regensburg 1983, s. 1062-1063.

⁶ Art. 136 *Konstytucji Bawarii*; art. 34 *Konstytucji Nadrenii-Palatynatu*; art. 14 *Konstytucji Nadrenii Północnej-Werstfalii*; art. 29 *Konstytucji Sary*; por. C. L i n k,

Porównując cytowane dokumenty należy stwierdzić, że w tym, co dotyczy zakresu nauczania religii, prawo konkordatowe stanowi uszczegółowienie powyższego artykułu konstytucji, ponieważ norma konstytucyjna mówi ogólnie o szkołach publicznych, natomiast konkordat wylicza stopnie szkolnictwa publicznego, w których istnieje obowiązek organizowania i prowadzenia lekcji religii. Generalnie jednak prawo konstytucyjne jest tożsame z prawem konkordatowym. Z tego względu wszelkie działania sprzeczne z konkordatem na tej płaszczyźnie, stoją bezpośrednio w sprzeczności z normą konstytucyjną. Zatem religia mogłaby być usunięta ze szkół tylko na mocy modyfikacji konstytucyjnej⁷.

Z tak ustanowionego prawodawstwa można wysnuć wniosek, że nauczanie religii należy w pewnym sensie do zadań państwa, a państwu, które jest neutralne światopoglądowo w sensie pozytywnym zależy na edukacji moralnej społeczeństwa⁸.

Niektórzy prawnicy chcą zakwalifikować zapis o nauczaniu religii w szkołach publicznych do sytuacji wyjątkowych, sprzecznych z nowoczesnym modelem państwa, które według nich powinno się charakteryzować światopoglądową neutralnością⁹. Inni wykazują, że „religijna neutralność” nie może oznaczać obojętności na wartości lub indyferentyzm wobec żywych poglądów obywateli. Państwo, ich zdaniem, nie łączy się z żadnym konfesyjnym życiem, a nauka religii w szkołach staje się sposobem kooperacji między państwem a społeczeństwem żyjącym wartościami religijnymi¹⁰.

Inni uczeni, których czołowym reprezentantem jest teolog Rainer Lachmann zajmują w sprawie nauczania religii w szkole publicznej stanowisko opierające się na legalizmie prawnym. Twierdzą oni, że szkolne lekcje religii, mimo licznych dyskusji na ten temat, mają prawne umocowanie zarówno w konkordacie, jak i w konstytucji. Jest to zarówno historyczne dziedzictwo jak i fakt, z którym nie da się polemizować¹¹.

Religionsunterricht, w: Handbuch des Staats Kirchenrechts der Bundesrepublik Deutschland, Berlin 1975, t. 2, s.503.

⁷ Por. Rees, *Der Religionsunterricht und die katechetische Unterweisung in der kirchlichen und staatlichen Rechtsordnung*. Regensburg 1986, s. 228.

⁸ A. von Campenhausen, *Staatskirchenrecht Ein Studienbuch*, München 1983, s. 119.

⁹ E.G. Mahrenholz, *Die Kirchen in der Gesellschaft der Bundesrepublik*, Hannover 1972, s. 132.

¹⁰ J. Listl, *Staat und Kirche in der Bundesrepublik Deutschland*, w: P. Mikat, *Kirche und Staat in der neueren entwicklung*, Dormstadt 1980, s. 253-254.

¹¹ Por. K. Nientiedt, *Der Religionsunterricht muß den sich den gesellschaftlichen Gegebenheiten stellen. Ein Gespräch dem evangelischen Theologen Rainer Lachmann*, Herder Korespondenz 46 (1992), s.460.

W systemie niemieckim na tle powyższych regulacji wytworzyło się również ogólne przekonanie, że istota praw obywatelskich winna być rozumiana nie tylko jako bariera ograniczająca wkraczanie państwa w sferę jednostki, ale jako podstawa do uzyskania publicznych korzyści, co stanowi istotną wskazówkę interpretacyjną w procesie praktycznej realizacji praw konstytucyjnych¹².

Dzięki temu Kościół katolicki w Republice Federalnej Niemiec ma zagwarantowaną możliwość nauczania religii we wszystkich szkołach publicznych czyli zarządzanych przez władzę państwową, z wyjątkiem szkolnictwa bezwyznaniowego, które jest zwolnione z obowiązku organizowania nauki religii. Konkordatową i zarazem konstytucyjną gwarancją objęta jest nauka religii katolickiej w szkołach podstawowych, średnich, gimnazjach i szkołach zawodowych. Wyłączone z tego obowiązku jest szkolnictwo wyższe¹³. Prawo konkordatowe nie gwarantuje również lekcji religii w przedszkolach oraz innych specjalistycznych centrach edukacyjnych czy wychowawczych.

Obowiązkowi nauczania religii mogą podlegać także szkoły prywatne, jeżeli stanowią alternatywę dla szkolnictwa państwowego¹⁴.

Bardziej szczegółowych uregulowań tej materii dostarcza prawo konkordatowe i ustawodawstwo poszczególnych krajów Federacji Niemieckiej.

1.2. Uczestnictwo w lekcjach religii

Konkordat z 1933 r. umiejscawia naukę religii jako przedmiot zwyczajny w systemie szkolnictwa publicznego RFN¹⁵. Z powyższego faktu wypływają następujące konsekwencje:

- 1) nauka religii jest przedmiotem wpisanym w porządek nauki szkolnej,
- 2) nauka religii jest firmowana przez szkołę,
- 3) nauczanie religii w szkole jest zależne od władz państwowych,
- 4) pomoce naukowe i środki potrzebne do nauki religii są w dyspozycji władz szkolnych,
- 5) koszty utrzymania nauczycieli religii pokrywają władze państwowe¹⁶.

¹² P.J. Tettlinger, *Protection of Freedom of Expression in German Constitutional Civil Law*, w: Reports of German Public Law, Heidelberg 1990, s. 144.

¹³ W. Rees, *Religionsunterricht*, w: Handbuch des Staats Kirchenrechts der Bundesrepublik Deutschland, Berlin 1975, t. 2, s. 261.

¹⁴ L. Müller *L'insegnamento religioso nella Repubblica Federale Tedesca. Questione comune della Chiesa e dello Stato*, w: A. Gianni, *L'istruzione religiosa nella scuole italiane*, Cinisello 1991, s. 230.

¹⁵ AAS 25 (1933), s. 401.

¹⁶ Link, dz. cyt., s. 514.

Generalnie uczestnictwo ucznia w lekcjach religii według własnego wyznania jest obowiązkowe¹⁷. Istnieje jednak konstytucyjnie zagwarantowana możliwość zwolnienia. „Wszyscy, którzy mają prawo do edukacji decydują czy ich dzieci będą uczęszczaly na lekcje religii¹⁸.” Zatem zwolnienie ucznia z obowiązku uczestnictwa w szkolnej katechezie leży w gestii rodziców.

Ustawa o edukacji religijnej dzieci z 15 lipca 1921 r., która nadal obowiązuje, mówi, że każdy kto ukończył 14 rok życia może zdecydować osobiście jakiego jest wyznania. Z tego względu uczeń, który ukończył 14 lat, może na własne życzenie być zwolniony z uczestniczenia w lekcjach religii¹⁹. Jednak sprawy te są niekiedy regulowane odmiennie w ustawodawstwach poszczególnych krajów związkowych.

Rodzice lub uczeń pragnący uzyskać zwolnienie z uczęszczania na lekcje religii powinien skierować pisemną prośbę na ręce kierownika szkoły. Forma pisemna wymagana jest do ważności. Ponadto, dyrekcja szkoły respektuje jedynie zwolnienia indywidualne, odrzucając kolektywne czy spontaniczne. Powyższe formalności mogą być dokonane jedynie na początku roku szkolnego albo na początku semestru²⁰.

Dla uczniów zwolnionych z nauki religii przewidziane są przedmioty zastępcze, jak „etyka”, „wiedza religijna” czy „normy i wartości”, które muszą być ideologicznie neutralne. Zajęcia te są organizowane wyłącznie przez państwo z zagwarantowaniem formacji, która zwykle należy do lekcji religii. Charakter tych lekcji oraz konieczność uczestnictwa w nich uczniów, którzy otrzymali zwolnienie z lekcji religii są regulowane odmiennie w prawie wewnętrznym krajów związkowych RFN²¹.

1.3. Programy nauczania religii

Konkordat z Rzeszą Niemiecką z 1933 r. przewiduje: „Programy nauczania oraz wybór podręczników do nauki religii [w szkołach publicznych] dokonany zostanie w porozumieniu z wyższymi władzami kościelnymi” (art. 21)²².

¹⁷ Müller, art. cyt. s. 237-238.

¹⁸ Art. 7 § 2 Konstytucji RFN

¹⁹ Gesetz über die religiöse Kindererziehung vom 15. Juli 1921, Reichsgesetzblatt, s. 939; M. Benz, Religionsmündigkeit und elterliches Erziehungsrecht, Archiv 157 (1988), s. 117.

²⁰ Listl, art. cyt. s. 257.

²¹ U. Hemel, Natura e organizzazione della materia alternativa in Germania (RFT), Insegnamento etico come alternativa a religione, Religione e Scuola 15 (1986-1987), s. 514-520.

²² AAS 25 (1933), s. 401.

Jednocześnie ten sam artykuł zawiera gwarancję, że „nauka religii udzielana będzie zgodnie z zasadami Kościoła katolickiego²³.”

Jak wynika z cytowanej normy, prawo konkordatowe zapewnia władzom kościelnym udział w formowaniu programów nauczania religii katolickiej dla szkół publicznych, ponieważ jest rzeczą oczywistą, że nauczanie religii musi być w sposób stały i fundamentalny związane ze wspólnotą wyznaniową, którą w tym wypadku jest Kościół katolicki²⁴.

Powyzsza zasada wynikająca z konkordatu znajduje swoje umocowanie także w konstytucji RFN, która stwierdza, że: „nauczanie religii jest nierozdzielne i zgodne z założeniami danej wiary²⁵.”

Uprawnienia Kościoła dotyczą szczególnie metod i pryncypiów nauczania religii katolickiej, aspektów dogmatycznych i dydaktycznych związanych z dogmatami oraz podstaw moralnych²⁶.

Władze państwowe z kolei uzyskują konkordatowe zapewnienie: „[...]W nauczaniu religii specjalny nacisk położony zostanie na wyrobienie poczucia obowiązków patriotycznych, państwowo-obywatelskich i społecznych, wynikających z ducha chrześcijańskiej wiary i moralności, podobnie jak ma to miejsce w procesie nauczania innych przedmiotów” (art. 21)²⁷.

Wydaje się rzeczą zrozumiałą stanowisko władz państwowych, aby nauczanie religii, poprzez odpowiednio przygotowane programy nauczania, przyczyniało się do uwarściwiania i wytwarzania u dzieci i młodzieży postaw społecznie pożądanych, jak patriotyzm czy obywatelskie poczucie obowiązku wobec Państwa, w takim samym stopniu jak w cyklu nauczania innych przedmiotów. W ten sposób władze państwowe pragną, aby nauka religii katolickiej w szkole przyczyniała się do budowania podstaw ładu społecznego.

Z faktu obecności nauki religii w szkole publicznej jako przedmiotu zwyczajnego wynika, że szkolne programy nauczania religii katolickiej w Republice Federalnej Niemiec oprócz wymaganych walorów merytorycznych powinny również posiadać określone cechy formalne i strukturalne relatywnie do innych przedmiotów.

²³ AAS 25 (1933), s. 401.

²⁴ Por. D. Ehlers, *Entconfessionalisierung des Religionsunterrichts. Eine Untersuchung über die inhaltlichen Gestaltungsanforderungen der Verfassung*, Neuwied-Berlin 1975, s. 94-98.

²⁵ Art. 7 § 3 Konstytucji RFN.

²⁶ W. Leisner, *Des staatliche Aufsichtsrecht über den Religionsunterricht unter besonderer Berücksichtigung der Lehrpläne und Lehrmittel*, München 1976, s. 57; por. Link, dz. cyt. s. 535.

²⁷ Konkordat z Rzeszą Niemiecką z 1933 r., AAS 25 (1933), s.401.

Program nauczania religii musi uwzględniać całościowe założenia rozwoju uczniów, wiek dzieci oraz mieć na względzie typ szkoły²⁸.

W każdym przypadku program nauczania religii katolickiej w szkole publicznej nabiera mocy obowiązującej poprzez fakt zatwierdzenia. Powyższy akt dokonywany jest przez Państwo reprezentowane przez kompetentne ministerstwo w danym kraju związkowym oraz Kościół katolicki reprezentowany przez Konferencje Episkopatu danego Regionu.

Zatwierdzenie programu ze strony Państwa i Kościoła katolickiego niektórzy kanoniści nazywają „zgodą paralelną.” Podobna zgoda wymagana jest także dla pomocy dydaktycznych, książek i tekstów²⁹.

Należy zauważyć, że zatwierdzanie programów nauczania religii jest zarazem jedną z form równoczesnego nadzoru Państwa i Kościoła nad nauczaniem religii, gdzie władze państwowe czuwają nad konstytucjonalnością programów i tekstów a Kościół stoi na straży dydaktyczno–merytorycznej poprawności katechezy.

1.4. Pozycja nauczycieli religii

Z faktu, że nauczanie religii w szkole publicznej jest rezultatem porozumienia między Państwem i Kościołem wynika, że nauczyciel religii jest zależny od organów władzy obu tych społeczności. Mówi o tym w sposób jednoznaczny w art. 22 Konkordat z Rzeszą Niemiecką z 20 lipca 1933 r.: „Angażowanie nauczycieli religii katolickiej dokonywane będzie po wzajemnym porozumieniu się biskupa i rządu krajowego”³⁰.

Ze strony Kościoła katolickiego organem uprawnionym do występowania w sprawie angażowania nauczycieli religii jest biskup diecezjalny, w stosunku do szkół znajdujących się na terytorium powierzonego mu Kościoła partykularnego. Konkordat respektuje w ten sposób uprawnienia i zadania, jakie przyznaje biskupowi diecezji prawo kanoniczne³¹.

²⁸ U. H e m e l, *Germania. L'insegnamento della religione cattolica*; w: *L'insegnamento scolastico della religione nella nuova europa*. Flavio Pajer, Torino 1991, s. 167.

²⁹ Tamże

³⁰ AAS 25 (1933), s. 402.

³¹ Por. Kan 381 § 1, kan. 804 § 1, kan 805, kan. 386 § 1, kan. 775 §1 KPK 1983; por. Kan 329 § 1, kan 1328, kan 1337 KPK 1917.

Biskup diecezjalny, chociaż konkordat nie mówi o tym wprost, ma prawo udzielania misji kanonicznej (*missio canonica*)³² kandydatom na nauczycieli religii katolickiej, jeżeli posiadają odpowiednie kwalifikacje³³.

Nauczycielem religii katolickiej w szkole publicznej może być osoba duchowna (ksiądz, zakonnik) lub świecka należąca do Kościoła katolickiego, odpowiednio przygotowana, posiadająca nienaganną postawę moralną. Wymagania związane z wykształceniem regulowane są odmiennie w poszczególnych krajach związkowych³⁴.

Jeżeli nauczyciel religii utraci wymagane do spełniania swojej profesji walory z powodów doktrynalnych lub niemoralnego prowadzenia się, nie może nauczać religii dopóki istnieje ta przeszkoda³⁵.

Zaistnienie przeszkody z wymienionych powodów, np. rozwód, stwierdza biskup diecezjalny, który może cofnąć misję kanoniczną do nauczania religii katolickiej udzieloną wcześniej danej osobie. Nauczycielowi pozbawionemu w ten sposób prawa nauczania religii katolickiej w szkole publicznej nie przysługuje prawo odwołania się do sądu państwowego³⁶.

Uprawnienia Kościoła względem nauczycieli religii podyktowane są faktem, że nauka religii udzielana jest na bazie konfesyjnej, a więc dla uczniów i uczennic katolickich przez katolickiego nauczyciela religii. Musi on pomóc wierzącemu uczniowi głębiej wniknąć w wiarę, a innym umożliwić spotkanie z posłaniem Chrystusa³⁷.

Uprawnienia względem nauczycieli religii posiada również strona państwowa. Konkordat Niemiecki z 1933 r. nie przyznaje tych uprawnień władzom federalnym, ale udziela ich rządowi poszczególnych krajów związkowych.

Generalnie od nauczyciela religii wymaga się kwalifikacji jakie są konieczne do uprawiania zawodu nauczyciela w określonym kraju i danym typie szkoły. Osoba nauczająca religii nawiązuje więc stosunek pracy ze szkołą,

³² por. M. Conte a Coronata, *Institutiones iuris canonici*, t. II, Torino 1931, s. 251: „*Missio canonica est positiva deputatio ab auctoritate ecclesiastica facta ad docendam religionem christianam. Quare ut quis ex missione canonica dicatur habere munus docendi fidem catholicam, nequaquam sufficit aptitudo. Quamvis enim habilitas ad docendum, de qua etiam per examen constare potest et non raro debet, sit conditio quaedam praevia, tamen missio canonica principaliter consistit in actu auctoritatis ecclesiasticae, quo quis ad exercitium suae facultatis approbatur et deputatur.*”

³³ Listl, *Das Verhältnis vo Kirche und Staat in der Bundesrepublik Deutschland*, art. cyt. s. 1063.

³⁴ Müller, art. cyt., s. 236-237.

³⁵ Art. 22. *Konkordatu z Rzeszą Niemiecką z 20 lipca 1933 r.*, AAS 25 (1933), s. 402.

³⁶ Listl, art. cyt. s. 1063.

³⁷ Schulz, art. cyt., s. 159.

w której naucza, a ta staje się jej zakładem pracy. Jednocześnie nauczyciel religii zrównany jest w prawach i obowiązkach z nauczycielami innych przedmiotów³⁸. Nabywa również prawo głosu w radzie pedagogicznej³⁹. Wśród nauczycieli religii, zwłaszcza szkół średnich, wyróżnia się dwie grupy. Do pierwszej należą ci, którzy mają ukończone przynajmniej dwa fakultety poza religią, np. angielski i matematykę. Uczestniczenie w zajęciach studium teologicznego w uniwersytetach państwowych, przygotowującego nauczycieli religii katolickiej, pozwala bez przeszkód studiować dwa przedmioty.

Drugą grupę stanowią nauczyciele nie posiadający poza religią innego fakultetu. Najczęściej są to osoby duchowne lub zakonnicy, bądź też osoby świeckie zatrudnione w parafiach, które uczą kilka godzin w szkołach niższych szczebli⁴⁰.

Konieczność posiadania przez nauczycieli religii uprawnień do nauczania innego przedmiotu sprawia, że w przypadku cofnięcia misji kanonicznej przez kompetentnego biskupa diecezjalnego nauczający religii nie traci zatrudnienia, bowiem pozostają mu inne zajęcia, które prowadzi z tytułu posiadania drugiej specjalności. Tym sposobem władze państwowe respektują uprawnienia należne biskupowi diecezjalnemu i jednocześnie zabezpieczają stałość pracy uczącym religii na wypadek „veta” władz kościelnych⁴¹.

W przypadku drugiej grupy uczących religii, nie posiadających innego fakultetu, zabezpieczenie bytu wynika bądź z prawa kanonicznego w przypadku osób duchownych i zakonników, którym biskup lub przełożeni kościelni winni zapewnić utrzymanie lub z drugiego, równoległego stosunku pracy⁴².

Konieczność zabezpieczenia przez władze państwowe stałości zatrudnienia nauczycielom religii dodatkowo potęguje fakt, że 90% uczących religii w niemieckich szkołach publicznych to ludzie świeccy⁴³.

Tym samym nauczyciele religii są w sytuacji korzystniejszej w stosunku do innych urzędników, którzy zależą bezpośrednio od Kościoła, gdyż nie tracą miejsca pracy nawet w sytuacjach konfliktowych⁴⁴.

Jednocześnie każdy nauczyciel ma prawo odmówić nauczania religii z motywów sumienia. Zapewnia to prawo konstytucyjne, które stwierdza:

³⁸ Link, art. cyt., s. 522.

³⁹ Campenhausen, dz. cyt., s. 118.

⁴⁰ Por. U. Hemel, *La formazione del professore di religione in Germania: Strutture-Problemi-Perspektive*. Religione e Scuola 14 (1985-1986), s. 156-164.

⁴¹ Hemel, *Germania. L'insegnamento della religione cattolica*, art. cyt., 167.

⁴² Por. Kan 281, kan 384 KPK 1983.

⁴³ Por. Hemel, art. cyt., s. 166.

⁴⁴ Tamże, s. 167.

„żaden nauczyciel religii nie może być niezgodnie ze swoją wolą przymuszany do nauczania religii⁴⁵.”

W ten sposób konstytucyjna zasada wolności wyznania i sumienia została zagwarantowana tak uczniom, jak i uczącym.

1.1. Bawaria

1.1.1. Zakres nauczania religii

Konkordat między Stolicą Apostolską i Wolnym Państwem Bawarii z 29 marca 1924 r. przewidywał w art. 4 § 3 oraz art. 7 § 1, że nauka religii katolickiej udzielana będzie jako zwyczajny przedmiot nauczania jedynie w szkołach ludowych (Volksschulen), w dotychczasowym zakresie⁴⁶.

Warto zauważyć, że Bawaria zawarła konkordat ze Stolicą Apostolską wcześniej niż Rzeszą Niemiecką, a gwarancje dotyczące nauczania religii w szkołach publicznych zawarte w konkordacie bawarskim miały swoje prawne umocowanie w obowiązującej wówczas Konstytucji Waimarskiej z 1919 r., która w art. 149 gwarantowała nauczanie religii katolickiej we wszystkich szkołach publicznych. Wynika stąd, że zakres nauczania religii w szkołach publicznych Bawarii gwarantowany przez konkordat był węższy niż przewidywała to konstytucja z 1919 r. i późniejszy konkordat z Rzeszą Niemiecką.

Aktualnie obowiązujący układ między Stolicą Apostolską i Bawią z 4 września 1974 r. gwarantuje nauczanie religii we wszystkich rodzajach szkół publicznych: „Nauczanie religii pozostaje przedmiotem zwyczajnym we wszystkich szkołach, do których religia została już wprowadzona [...]” (art.7)⁴⁷.

Dyspozycja obowiązującego prawa konkordatowego jest zgodna z postanowieniami Konstytucji Bawarskiej, która w art. 136 zapewnia nauczanie religii we wszystkich szkołach publicznych i w swej treści jest zbieżna z art. 7 § 3 Konstytucji RFN. W ten sposób nauka religii katolickiej we wszystkich szkołach publicznych Bawarii została zagwarantowana również konstytucyjnie⁴⁸. Jednocześnie układ postępuje w tym wypadku za art. 21 obowiązującego Konkordatu z Rzeszą Niemiecką⁴⁹.

⁴⁵ Art. 7 § 3 Konstytucji RFN.

⁴⁶ Por. AAS 17 (1925), s. 44-46; por. Schulz, art. cyt., s. 161.

⁴⁷ AAS 66 (1974), s. 609-610; KW, s. 253.

⁴⁸ E. G ü t h o f f, *Religionsunterricht und Qualifizierender Hauptschulabschluss Eine staatskirchenrechtliche Analyse zum Ausschluß des Fachs Religionslehre von der besonderen Leistungsfeststellung für den Qualifizierenden Hauptschulabschluss in Bayern*, Archiv 157 II (1988), s. 443.

⁴⁹ AAS 25 (1933), s. 401.

Powyższe rozwiązanie prawne dowodzi, że nauka religii w szkołach publicznych Bawarii leży we wspólnym interesie Państwa i Kościoła, mimo że Państwo nie posiada charakteru wyznaniowego i nie wiąże się z żadną religią⁵⁰.

Z dyspozycji art. 4 § 6 Układu między Bawarią i Stolicą Apostolską z 1974 r. wynika niedwuznacznie, że nauczanie religii katolickiej obejmuje następujące stopnie szkół publicznych:

- 1) szkoły ludowe (Volksschulen),
- 2) szkoły specjalne (Sonderschulen),
- 3) szkoły realne (Realschule),
- 4) szkoły zawodowe (berufliche schulen),
- 5) Gimnazja (Gymnasien)⁵¹.

Urzędowa interpretacja dokonana przez protokół końcowy analizowanego dokumentu przewiduje możliwość poszerzenia zakresu nauczania religii katolickiej o powstałe w przyszłości nowe rodzaje szkół z porównywalnymi celami kształceniowymi: „Gdyby obok lub na miejsce typów szkół, w których nauczanie religii jest już wprowadzone, zostały dołączone lub wprowadzone nowe typy szkół mające porównywalne cele nauczania, to także w tych nowych szkołach pozostanie zagwarantowane nauczanie religii⁵².”

Dodatkowym zabezpieczeniem prawa Kościoła do nauczania religii w wyżej wymienionych szkołach jest konkordatowa gwarancja, w której bawarskie władze zapewniają, że: „Gdyby Państwo Bawarskie nie było w stanie zapewnić legalnie w jakiejś szkole nauczania religii jako przedmiotu zwyczajnego, wówczas nauczanie to będzie mogło być udzielane przynajmniej prywatnie, i do tego celu zostaną oddane do dyspozycji lokale szkolne z ogrzewaniem i oświetleniem z wydatków gminnych lub państwowych”(art. 7)⁵³.

1.1.2. Uczestnictwo w lekcjach religii

Układ między Stolicą Apostolską i Państwem Bawarskim dotyczący zmian i uzupełnień wprowadzonych do Konkordatu z Bawarią z 29 marca 1924 r., zmodyfikowany układem z 7 października 1968 r., podpisany 4 września 1974 r. potwierdza w art. 7 § 1 konstytucyjną zasadę, że „nauka religii pozostaje przedmiotem zwyczajnym we wszystkich szkołach do których została wprowadzona⁵⁴.”

⁵⁰ Por. I. Riedel-Spangenberg, *Der schulische Religionsunterricht nach dem Codex Iuris Canonici von 1983 und der staatlichen Rechtsordnung in den Ländern der Bundesrepublik Deutschland*, Paderborn 1985, s. 157-169.

⁵¹ AAS 66 (1974), s. 605.

⁵² Tamże, s. 618; por. T. Włodarczyk, *Konkordaty*. Warszawa 1986, s. 461.

⁵³ AAS 66(1974), s. 610.

⁵⁴ Tamże, s. 609.

Instytucjonalne, oparte o konstytucję i prawo konkordatowe, zakwalifikowanie szkolnych lekcji religii jako przedmiotu zwyczajnego, implikuje nakaz równouprawnienia nauki religii z innymi zwyczajnymi przedmiotami w publicznej szkole. Oznacza to, że nauka religii nie może być w stosunku do innych przedmiotów ani forowana ani deprecjonowana. Równouprawnienie religii z innymi przedmiotami może podlegać zmianom tylko w sytuacjach szczególnych, przewidywanych wyraźnie przez prawo, po uprzednim porozumieniu strony państwowej i kościelnej⁵⁵.

Równouprawnienie konkretyzuje się w tym, że:

- 1) nauka religii jest samodzielnym przedmiotem nauczania, którego wyznaczona liczba godzin musi być zrealizowana,
- 2) nauczyciele religii są zrównani w prawach i obowiązkach z nauczycielami innych przedmiotów,
- 3) państwo zapewnia środki do nauki religii,
- 4) naukę religii należy oceniać na świadectwie szkolnym,
- 5) nauce religii przysługuje formalny charakter przedmiotu obowiązkowego⁵⁶.

Obowiązek uczestniczenia w zajęciach nauki religii katolickiej spoczywa na wszystkich uczniach ochrzczonych, deklarujących przynależność do Kościoła katolickiego. Jednak Państwo Bawarskie tak jak zapewniło nauczanie religii w szkole publicznej, tak również umożliwi niebranie udziału w nauce religii jako następstwo zasady wolności wiary i sumienia. Powyższa zasada wypływa z art. 7 § 2 Konstytucji RFN oraz art. 137 § 1 Bawarskiej Ustawy Zasadniczej⁵⁷.

Jeżeli rodzice lub prawni opiekunowie nie życzą sobie, aby ich dziecko uczęszczało na lekcje religii wówczas powinni złożyć stosowne oświadczenie na ręce dyrektora szkoły⁵⁸. Podobną deklarację może przedłożyć sam uczeń, jednak dopiero z chwilą ukończenia 18 roku życia⁵⁹.

Można zauważyć, że prawo bawarskie przyznaje uczniom uprawnienie samodzielnego wypisania się z lekcji religii dopiero po uzyskaniu pełnoletności, natomiast prawo federalne mówi wyraźnie o granicy 14 lat⁶⁰. Na terenie Bawarii moc obowiązującą posiada jednak prawo krajowe, chociaż powyższe ustalenie budzi liczne kontrowersje. Jednak władze Bawarii są zdania, że

⁵⁵ Por. Rees, dz. cyt., s. 253.

⁵⁶ Guthoff, art. cyt. 450-451.

⁵⁷ Tamże, s. 450.

⁵⁸ Tamże, s. 449.

⁵⁹ Art. 137 § 1 Konstytucji Bawarii; por. Müller, art. cyt., s. 238.

⁶⁰ Ustawa o edukacji religijnej dzieci z 15 lipca 1921 r. (*Gezetz über die religiöse Kindererziehung vom 15. Juli 1921*), *Reichsgesetzblatt*, s. 939.

wolność religijna 14-latką nie musi mieć pierwszeństwa przed rodzicielskim prawem do wychowania. Dlatego decyzja ucznia w tym względzie osiąga skutki prawne dopiero po uzyskaniu przez niego pełnoletności⁶¹.

1.1.3. Pozycja nauczycieli religii

Układ między Stolicą Apostolską i Państwem Bawarskim dotyczący zmian i uzupełnień wprowadzonych do konkordatu z Bawarią z 29 marca 1924 r., zmodyfikowanego układem z 7 października 1968 r., podpisany 4 września 1974 r. stwierdza: „Do udzielania nauki religii wymagane jest uprzednie upoważnienie ze strony kompetentnego biskupa diecezjalnego” (art 7 § 3)⁶².

Powyższy artykuł został przejęty prawie dosłownie z konkordatu bawarskiego z 1924 r.⁶³ W aktualnie obowiązującym układzie, chociaż zrezygnowano z wyrażenia *missio canonica*, to nadal warunkiem zatrudnienia nauczyciela religii katolickiej w publicznej szkole jest akceptacja ze strony władzy kościelnej, którą reprezentuje biskup diecezjalny⁶⁴.

Jednocześnie biskup diecezjalny ma prawo sprzeciwu przy zatrudnianiu nauczycieli religii katolickiej, o czym w dalszej kolejności mówi art. 7 § 4 analizowanego dokumentu: „Zatrudnianie nauczycieli religii katolickiej ze strony Państwa będzie mieć miejsce tylko wtedy, gdy przeciwko kandydatom nie zostanie zgłoszone jakieś zastrzeżenie ze strony kompetentnego biskupa diecezjalnego⁶⁵.”

Powyższa sytuacja może mieć miejsce w wypadku sprzecznego z dobrymi obyczajami zachowania pedagoga lub głoszenia poglądów niezgodnych z nauką katolicką⁶⁶.

Zastrzeżenie władzy kościelnej odnosi również skutek jeżeli postawione zostanie wobec nauczyciela religii katolickiej, któremu wcześniej została udzielona misja kanoniczna. Wówczas: „Państwo bez szkody dla jego praw jako funkcjonariusza państwowego, bezzwłocznie postara się, aby jego urząd został zajęty przez inną osobę zdatną do tego”(art. 7 § 5)⁶⁷.

⁶¹ Szerzej na ten temat: B e n z, art. cyt., s. 108-121.

⁶² AAS 66 (1974), s. 610.

⁶³ Por. AAS 17 (1925), s. 44.

⁶⁴ S c h u l z, art. cyt., s. 162.

⁶⁵ Układ między Stolicą Apostolską i Państwem Bawarskim z 4 września 1974 r., AAS 66 (1974), s. 610.

⁶⁶ S c h u l z, art. cyt., 162.

⁶⁷ Układ między Stolicą Apostolską i Państwem Bawarskim z 4 września 1974 r., AAS 66(1974), s. 610.

Z powyższych unormowań wynika, że obowiązek obsady etatów nauczycieli religii katolickiej w szkołach publicznych Bawarii należy do władz krajowych, dla których akceptacja lub dezaprobata ze strony Kościoła katolickiego wobec kandydata czy nauczyciela już uczącego ma charakter wiążący. Stwierdzenie nieprzydatności nauczyciela do nauczania religii katolickiej nie powoduje jednak ani utraty, ani zmniejszenia jego kwalifikacji zawodowych do wykładania innych przedmiotów.

Układ między Stolicą Apostolską i Państwem Bawarskim z 4 września 1974 r. nie wspomina natomiast o uprawnieniach krajowych władz bawarskich przy doborze nauczycieli religii katolickiej, ponieważ taka gwarancja znajduje się w art. 22 niemieckiego prawa konkordatowego z 20 lipca 1933 r.

Przedstawione wyżej rozwiązania dotyczące zatrudniania nauczycieli religii katolickiej w bawarskich szkołach publicznych nie wykraczają zasadniczo poza uregulowania dokonane w Konkordacie z Rzeszą Niemiecką z 1933 r.⁶⁸

W dalszej kolejności Układ między Stolicą Apostolską i Państwem Bawarskim z 4 września 1974 r. mający moc aktualnie obowiązującego prawa, zawiera więcej szczegółowych norm dotyczących powoływania i kwalifikacji nauczycieli religii. W art. 7 § 6 układ ten stawia następujące żądanie: „Nauczyciele zdadni i przygotowani do nauczania religii katolickiej zostaną przydzieleni do poszczególnych szkół możliwie w taki sposób, aby nauczanie religii katolickiej jako przedmiotu zwyczajnego, zostało zapewnione przez współpracę nauczycieli⁶⁹.”

W praktyce wymagany przez układ z 1974 r. „przydział” nauczycieli religii katolickiej do szkół publicznych dotyczy doboru całego grona pedagogicznego tak, aby przedmiot religia katolicka mógł realizować się jako przedmiot zwyczajny poprzez współpracę wszystkich nauczycieli⁷⁰.

Nauka religii katolickiej w szkole publicznej udzielana jest w zasadzie przez kapłanów, diakonów, katechetów, pomocników duszpasterskich lub nauczycieli pozostających w służbie kościelnej. W przypadku, gdy Kościół nie jest w stanie zapewnić nauczania religii przez te osoby, mogą być zatrudnieni na pełnym etacie jako nauczyciele religii katolickiej tylko ci, którzy legitymują się ukończeniem przewidzianych przez przepisy kościelne kursów dla kapłanów i złożyli egzaminy z wynikiem pozytywnym lub posiadają wykształcenie odpowiadające wymaganemu od pedagogów państwowych⁷¹.

⁶⁸ AAS 25 (1933), s. 401.

⁶⁹ AAS 66 (1974), s. 610-611.

⁷⁰ S c h u l z, art. cyt. 162.

⁷¹ *Układ między Stolicą Apostolską i państwem Bawarskim z 4 września 1974 r.*, AAS 66 (1974), s. 611; por. S c h u l z, art. cyt., s. 163.

Do etatowego nauczania religii katolickiej w szkołach ludowych, specjalnych i zawodowych (Berufsschulen und Berufsfachschulen), zgodnie z dyspozycją protokołu końcowego układu między Stolicą Apostolską i Państwem Bawarskim z 4 września 1974 r., od nauczycieli religii wymaga się „w zasadzie” ukończenia wyższych studiów zawodowych (Fachhochschulstudiengaengen)⁷².

Z faktu, że nauka religii w szkołach publicznych Bawarii jest przedmiotem zwyczajnym wynika, że nauczyciele uczący tego przedmiotu opłacani są nie przez związki wyznaniowe, ale władze krajowe. W przypadku nauczycieli religii katolickiej prawo konkordatowe gwarantuje dodatkowo, że wysokość tych świadczeń będzie regulowana w drodze porozumienia między władzą państwową i wyższymi władzami kościelnymi (art. 7 § 7)⁷³.

1.1.4. Nadzór nad nauczaniem religii

Układ między Stolicą Apostolską i Państwem Bawarskim z 4 września 1974 r. gwarantuje „Kościołowi sprawowanie nadzoru i kierownictwa nad nauczaniem religii w szkołach” (art. 7 § 2)⁷⁴.

Nadzór i kierownictwo Kościoła katolickiego dotyczy szczególnie tych aspektów nauczania religii w szkole publicznej, za które władza kościelna jest bezpośrednio odpowiedzialna. Kościół katolicki dba o treść i dydaktykę nauczania religii, natomiast odpowiedzialność Państwa dotyczy strony funkcjonalno-organizacyjnej⁷⁵.

Powyższy podział kompetencji jest zgodny z konstytucją RFN i Konkordatem Niemieckim z 1933 r. Bawarskie prawo konkordatowe jest więc tożsame z postanowieniami niemieckiego prawa federalnego i nie wnosi w swoim sformułowaniu dodatkowych treści.

1.2. Dolna Saksonia

1.2.1. Zakres nauczania religii

Na mocy Konkordatu między Stolicą Apostolską i Dolną Saksonią, podpisanego 26 lutego 1965 r.: „Nauczanie religii katolickiej jest przedmiotem zwyczajnym w szkołach publicznych Dolnej Saksonii” (art. 7 § 1)⁷⁶.

⁷² AAS 66 (1974), s. 618.

⁷³ *Układ między Stolicą Apostolską i Państwem Bawarskim z 4 września 1974 r.*, AAS 66 (1974), s. 611; por. Sch ulz, art. cyt., s. 163; por. Link, art. cyt., s. 514.

⁷⁴ AAS 66 (1974), s. 610.

⁷⁵ G ü t h o f f, art. cyt. s. 446.

⁷⁶ AAS 57 (1965), s. 839.

Powyższa norma jest powtórzeniem art. 7 § 3 Ustawy Zasadniczej RFN. Dzięki temu prawo konkordatowe Dolnej Saksonii w omawianej kwestii jest tożsamy z prawem konstytucyjnym Republiki Federalnej Niemiec. Należy więc rozumieć, że zapewnienie nauczania religii w szkołach publicznych Dolnej Saksonii leży w gestii władz krajowych, co wynika zarówno z konkordatu jak i konstytucji⁷⁷.

Konkordatowy zapis o nauczaniu religii katolickiej w szkołach publicznych jest bardziej ogólny niż unormowanie wynikające z art. 21 konkordatu niemieckiego z 20 lipca 1933 r. Nie wymienia bowiem kategorii szkół, które objęte są obowiązkiem wprowadzenia nauki religii. Ponieważ prawo konkordatowe z 1933 r. obowiązuje na terenie całych Niemiec należy wnioskować, że zakres nauczania religii katolickiej w Dolnej Saksonii odnosi się do stopni szkół tam wymienionych. Są to:

- 1) szkoły ludowe (Volksschulen),
- 2) szkoły zawodowe (Berufsschulen),
- 3) szkoły średnie (Mittelschulen).

Zgodnie z postanowieniem konkordatu z Rzeszą Niemiecką z 20 lipca 1933 r. obowiązkowi nauczania religii nie podlega szkolnictwo wyższe⁷⁸.

1.2.2. Uczestnictwo w lekcjach religii

Konkordat między Stolicą Apostolską i Dolną Saksonią z 26 lutego 1965 r. stwierdza, że nauczanie religii w szkołach publicznych jest przedmiotem zwyczajnym⁷⁹.

Zakwalifikowanie nauki religii jako przedmiotu zwyczajnego pociąga za sobą następujące konsekwencje:

- 1) nauka religii jako samodzielny przedmiot jest integralną częścią programu nauczania,
- 2) nauka religii jest zależna od władz szkolnych,
- 3) szkoła zapewnia pomoce i środki potrzebne do nauczania religii,
- 4) fundusze potrzebne na utrzymanie nauczycieli religii pochodzą z budżetu krajowego⁸⁰.

Z tego względu naukę religii należy zakwalifikować jako przedmiot obowiązkowy z możliwością zwolnienia. Cała procedura zwolnienia ucznia z nauki religii oraz związane z tym wymagania prawne są zgodne z prawem federalnym.

⁷⁷ Por. M. S t a s z e w s k i, *Z problematyki konkordatów i porozumień*, Warszawa 1968, s. 45.

⁷⁸ AAS 25 (1933), s. 401; R e e s, dz. cyt., s. 261.

⁷⁹ AAS 57 (1965), s. 839.

⁸⁰ L i n k, art. cyt., s. 514.

1.2.3. Programy nauczania religii

Programy nauczania, podręczniki oraz inne wytyczne dotyczące nauczania religii katolickiej w szkołach publicznych stanowią przedmiot wzajemnego porozumienia między Rządem Krajowym i zainteresowaną władzą diecezjalną (art. 7 § 2)⁸¹.

Powyższa norma generalnie stanowi powtórzenie dyspozycji zawartej w art. 21 Konkordatu z Rzeszą Niemiecką z 20 lipca 1933 r.⁸² Jednak Konkordat z Dolną Saksonią precyzuje dokładniej, kto jest kompetentny do dokonania powyższych uzgodnień. Z jednej strony jest to Rząd Krajowy, a ze strony kościelnej podmiotem uprawnionym jest każda diecezja leżąca na terytorium Dolnej Saksonii, a właściwie biskup diecezjalny występujący w jej imieniu⁸³.

Konsekwencją takiego rozstrzygnięcia jest lepsze przystosowanie programów nauczania religii katolickiej oraz związanych z tym podręczników i innych pomocy dydaktycznych do miejscowych warunków i potrzeb życiowych społeczeństwa. W ten sposób nauczanie religii katolickiej w szkołach uwzględnia nie tylko odrębne potrzeby Kraju Dolnej Saksonii, ale przede wszystkim specyfikę wiary poszczególnych Kościołów lokalnych.

Podobnie jak w przypadku konkordatu niemieckiego z 1933 r., konkordat z Dolną Saksonią podpisany 26 lutego 1965 r. gwarantuje, że nauczanie religii katolickiej w szkołach publicznych „[...] będzie udzielane zgodnie z zasadami Kościoła katolickiego” (art. 7 § 1)⁸⁴.

Powyższa gwarancja stanowi potwierdzenie normy wynikającej z konstytucji RFN, która zapewnia nierozdzielność i zgodność nauczania religii z założeniami danej wiary (art. 7 § 3)⁸⁵.

Dodatkowym zabezpieczeniem zgodności nauczania religii katolickiej z doktryną Kościoła katolickiego jest personel zatrudniony do nauczania religii, co również podkreśla prawo konkordatowe, żądając obsady etatów nauczycielskich przez osoby posiadające odpowiednie kwalifikacje⁸⁶.

⁸¹ *Konkordat z Dolną Saksonią z 26 lutego 1965 r.*, AAS 57 (1965), s. 840.

⁸² Por. AAS 25 (1933), s. 401.

⁸³ Por. Kan 393 KPK 1983.

⁸⁴ AAS 57 (1965), s. 839.

⁸⁵ Art. 7 § 3 Konstytucji RFN.

⁸⁶ Por. art. 7 § 1 *Konkordatu między Stolicą Apostolską i Dolną Saksonią z 26 lutego, 1965 r.*, AAS 57 (1965), s. 839-840.

1.2.4. Pozycja nauczycieli religii

Zadanie nauczania religii katolickiej w szkołach publicznych Dolnej Saksonii może być powierzone nauczycielom, którzy spełniają przepisane prawem warunki. Konkordat z Dolną Saksonią zawarty 26 lutego 1965 r., jako warunek konieczny i podstawowy do objęcia szkolnej posady nauczyciela religii katolickiej, wymienia posiadanie misji kanonicznej udzielonej ze strony biskupa diecezjalnego (art. 7 § 3)⁸⁷.

Podstawą do uzyskania wymaganej misji kanonicznej jest zdanie egzaminu organizowanego dla nauczycieli religii katolickiej przez władze krajowe w porozumieniu z zainteresowanymi biskupami. Zaświadczenie o zdaniu tego egzaminu, w którym uczestniczyć może uprawniony delegat biskupa, będzie wystarczającym zaświadczeniem przygotowania zawodowego do udzielenia misji kanonicznej⁸⁸.

1.2.5. Nadzór nad nauczaniem religii

Nienaruszalne prawo do kontroli nauczania katechetycznego na terytorium Kościoła diecezjalnego posiada biskup diecezjalny, który uprawniony jest do wizytowania nauczania religii⁸⁹.

Ponadto poszczególne diecezje mają zagwarantowane prawo czuwania nad zgodnością nauczania religii katolickiej z doktryną Kościoła przez zatrudniony do tego celu personel. „Zadanie to powierzane jest nauczycielom zdatnym do pracy pedagogicznej w szkołach państwowych, szczególnie inspektorom szkolnym, dyrektorom szkół lub duchownym skierowanym do nauczania, bądź nauczającym pedagogikę religii przy wyższych szkołach pedagogicznych; na podstawie układu z Krajem mogą być zatrudnione także inne osoby mające przygotowanie pedagogiczne” (art. 7 § 1)⁹⁰.

1.3. Sara

1.3.1. Programy nauczania religii

Konwencja między Stolicą Apostolską i Krajem Sary dotycząca kształcenia nauczycieli religii katolickiej i nauczania religii katolickiej w szkołach krajowych Sary z 12 lutego 1985 r. postanawia, że programy nauczania religii

⁸⁷ AAS 57 (1965), s. 840.

⁸⁸ Włodarczyk, dz. cyt., s. 442.

⁸⁹ Art. 7 § 1 *Konkordatu z Dolną Saksonią z 26 lutego 1965 r.* AAS 57 (1965), s. 840.

⁹⁰ *Konkordat z Dolną Saksonią*, AAS 57 (1965), s. 839-840.

katolickiej dla szkół publicznych Sary przygotowywane są przez władzę diecezjalną, która uprawniona jest także do doboru obowiązujących podręczników religii. Dokonane przez poszczególne diecezje ustalenia wymagają zgody kompetentnego ministra (art. 8)⁹¹.

1.3.2. Pozycja nauczycieli religii

Prawo konkordatowe Sary z 1985 r., żąda od osób ubiegających się o posadę nauczyciela religii katolickiej odpowiedniego przygotowania, które można nabyć poprzez ukończenie uniwersyteckiej sekcji teologii katolickiej lub kursu włączonego do wymienionej sekcji (art. 1, 2 § 1)⁹².

Ukończenie wymienionych kursów daje upoważnienie do ubiegania się o posadę nauczyciela religii katolickiej, do czego wymagane jest „[...] uprzednie udzielenie misji kanonicznej ze strony kompetentnego biskupa diecezjalnego” (art. 7)⁹³.

1.3.3. Nadzór nad nauczaniem religii

Jak stwierdza protokół dodatkowy analizowanego dokumentu „[...] kompetentna władza diecezjalna ma prawo kontrolować nauczanie religii katolickiej we wszystkich szkołach Kraju dla zabezpieczenia, aby było ono udzielane w zgodności z doktryną i zasadami Kościoła katolickiego jak również z wymogami pedagogicznymi⁹⁴.”

2. Austria

Pierwszy konkordat ze Stolicą Apostolską Austria zawarła w 1855 r. Na podstawie tej umowy Kościół katolicki uzyskał szerokie gwarancje nauczania religii katolickiej w szkołach publicznych, podobnie jak inne wspólnoty wyznaniowe. Sam fakt włączenia materii szkolnej do umowy konkordatowej oraz sposób regulacji były na owe czasy przedsięwzięciem pionierskim i nowatorskim⁹⁵.

W roku 1934 Stolica Apostolska i Republika Austriacka zawarły nowy konkordat, który w pewnej części posiada moc obowiązującą do dnia dzisiejszego⁹⁶.

⁹¹ AAS 78 (1986), s. 225.

⁹² AAS 78 (1986), s. 222.

⁹³ AAS 78 (1986), s. 225.

⁹⁴ AAS 78 (1986), s. 229-230.

⁹⁵ Mercati, dz. cyt., s. 822-823; Minnerath, dz. cyt., s. 394-395.

⁹⁶ Konkordat z Austrią podpisany 5 czerwca 1933 r., AAS 26 (1934), s. 249-283.

Obecnie sprawy nauczania religii w szkołach publicznych zostały zaaktualizowane poprzez układ ze Stolicą Apostolską dotyczący uregulowania zagadnień szkolnych z 9 lipca 1962 r.⁹⁷ Celem podpisania nowego porozumienia w sprawie nauczania religii była potrzeba dokonania nowych regulacji zgodnych z duchem Soboru Watykańskiego II oraz ze współczesnymi standardami prawnymi, jakie istnieją w państwach demokratycznych⁹⁸.

2.1. Zakres nauczania religii

Na mocy Układu między Stolicą Apostolską i Austrią dotyczącego uregulowania zagadnień szkolnych z 9 lipca 1962 r., Kościół katolicki w Austrii „[...] ma prawo udzielać nauki religii we wszystkich szkołach publicznych i szkołach mających prawa szkół publicznych; również w publicznych i mających publiczne prawa akademiach pedagogicznych wykładana będzie pedagogika religii” (art. 1 § 1, pkt 2)⁹⁹.

Zatem prawo Kościoła do nauczania religii katolickiej w Austrii obejmuje następujące szczeble publicznej edukacji szkolnej:

- 1) szkoły podstawowe,
- 2) szkoły średnie¹⁰⁰.

Odnosnie szkolnictwa wyższego Protokół dodatkowy dodany do cytowanego dokumentu zawiera klauzulę, że „układ ten nie dotyczy szkół wyższych (Hochschulen) oraz akademii sztuk pięknych¹⁰¹.”

Powyższej normy nie należy, jak zauważają niektórzy kanoniści, traktować jako ograniczenia zakresu nauczania religii w publicznych szkołach austriackich, ale jedynie jako stwierdzenie, że układ ten nie odnosi się do tego typu szkół. Prawo konkordatowe nie wyklucza możliwości wprowadzenia nauczania religii w uczelniach wyższych. Kwestia ta wymaga jednak oddzielnej regulacji¹⁰².

Wyjątek stanowią akademie pedagogiczne, w których umowa przewiduje możliwość wykładania pedagogiki religii opartej na zasadach doktrynalnych

⁹⁷ Układ zawarty między Stolicą Apostolską i Republiką Austriacką dotyczący uregulowania zagadnień szkolnych z 9 lipca 1962 r., AAS 54 (1962), s. 641-652.

⁹⁸ G. D a m i z i a, *Convenzione fra la Sancta Sede e la Republica Austriaca al fine di regolare questioni attinenti l'ordinamento scolastico*, Apollinaris 35 (1962), s. 76-84.

⁹⁹ AAS 54 (1962), s. 642; H. S c h w e n d e n w e i n, *Religion in der schule Rechtsgrundlagen*, Graz/Wien/Köeln, s. 97, 102.

¹⁰⁰ D a m i z i a, art. cyt., s. 85-87.

¹⁰¹ AAS 54 (1962), s. 651.

¹⁰² por. M. W e g a n, *Commentar zum zusatzvertrag zwischen dem Heiligen Stuhl und der Republik Österreich*, Apollinaris 46 (1973), s. 210.

Kościła katolickiego. Chodzi tu zwłaszcza o przygotowanie kadry nauczycielskiej do nauczania religii oraz pracy w szkołach katolickich¹⁰³.

2.2. Uczestnictwo w lekcjach religii

Układ z Austrią z 1962 r. gwarantuje, że: „Nauka religii będzie [...] przedmiotem zwyczajnym dla wszystkich uczniów należących do Kościoła katolickiego we wszystkich szkołach publicznych i we wszystkich szkołach mających prawa szkół publicznych”(art. 1 § 2)¹⁰⁴.

Gwarancja, że nauka religii w szkołach publicznych Austrii jest „przedmiotem zwyczajnym” oznacza, że ma swoje miejsce w programach nauczania szkolnego jako przedmiot obowiązkowy. Obowiązek ten przejawia się w dwóch aspektach:

- 1) obowiązkowej frekwencji uczniów na zajęciach,
- 2) konieczności składania egzaminów z przedmiotu¹⁰⁵.

Prawna kwalifikacja nauczania religii jako przedmiotu zwyczajnego w szkole publicznej zabrania jego dyskryminacji wobec innych przedmiotów. Nauczanie religii ma odbywać się w takich samych warunkach jak innych przedmiotów. Lekcje religii nie mogą być umieszczane zawsze jako ostatnie godziny wykładowe w danym dniu dla poszczególnych grup, bądź też odbywać się tylko w godzinach popołudniowych¹⁰⁶.

Zobligowani do uczęszczania na naukę religii katolickiej są uczniowie ochrzczeni w Kościele katolickim. Jednocześnie prawo zwalnia od udziału w tych zajęciach protestantów oraz osoby, które wyrażają sprzeciw¹⁰⁷.

Uczniowie, którzy nie ukończyli 14 roku życia mogą nie uczęszczać na katechizację jedynie za wyraźną zgodą rodziców. Natomiast ci, którzy przekroczyli ten wiek uprawnieni są osobiście prosić o zwolnienie¹⁰⁸. Ta prośba nie może być składana przez urzędy czy inne instytucje, ponieważ została wprowadzona przez władze państwowe przede wszystkim po to, aby uszanować i zagwarantować wolność religijną młodzieży¹⁰⁹.

¹⁰³ Por. D a m i z i a, art. cyt., s. 87.

¹⁰⁴ Art. 1 § 2 *Układu między Stolicą Apostolską i Republiką Austriacką dotyczący uregulowania zagadnień szkolnych z 9 lipca 1962 r.*, AAS 54 (1962), s. 642.

¹⁰⁵ D a m i z i a, art. cyt., s. 89.

¹⁰⁶ S c h w e n d e n w e i n, dz. cyt., s. 61.

¹⁰⁷ Tamże, s. 56.

¹⁰⁸ *Ustawa o wychowaniu religijnym dzieci*, Bundesgesetz vom 13 Juli 1949, Bundesgesetzblatt, Nr. 190; por. E. M a c h e k, *Die osterreichisches Staats-kirchenrecht*, Wien 1952, s. 145.

¹⁰⁹ D a m i z i a, art. cyt., s. 91.

Do obowiązku dyrekcji szkół należy zgodnie z dyspozycją zawartą w protokole końcowym układu z 9 lipca 1962 r. odnotowanie uczniów, którzy złożyli prośbę o zwolnienie z uczestnictwa w lekcjach religii jako wyłączonych z tego obowiązku¹¹⁰.

Nie ma wyraźnych norm prawnych, które stwierdzałyby jednoznacznie kiedy uczeń może być wykluczony z lekcji religii. Niektórzy komentatorzy są zdania, że wykluczenie może mieć miejsce tylko z powodów dyscyplinarnych, stwierdzając jednocześnie, że wydalenie z lekcji religii nie jest powiązane z wyłączeniem ze wspólnoty Kościoła¹¹¹.

Ponieważ nauka religii związana jest nierozłącznie z praktykami religijnymi, dlatego „władze szkolne umożliwiają młodzieży szkół publicznych uczestniczenie – w czasie zajęć szkolnych – w praktykach religijnych, zwłaszcza na początku i końcu roku szkolnego, przynajmniej w dotychczasowym zakresie¹¹².” Według tej normy wszyscy uczniowie katoliccy mają możliwość uczestniczenia w praktykach religijnych organizowanych przez Kościół katolicki w czasie zajęć lekcyjnych, a także poza nimi. Organizacja tych praktyk nie należy do władz szkolnych, ale do proboszcza miejsca¹¹³. Konkretnie sprawy te, co do czasu uzgadniane są między właściwym Ordynariuszem miejsca a kompetentnymi władzami szkolnymi, co stwierdza punkt 3 protokołu końcowego cytowanego układu¹¹⁴.

Obligatoryjnym systemem nauczania religii katolickiej nie są objęte publiczne szkoły zawodowe i handlowe. Takiego wyłączenia dokonuje analizowany układ ze Stolicą Apostolską z 9 lipca 1962 r., który stwierdza, że: „W szkołach zawodowych i handlowych nauka religii będzie przedmiotem nadobowiązkowym” (art. 1 § 2)¹¹⁵.

Wymienione kategorie szkolnictwa należą do tzw. szkół przyuczających uczniów do zawodu. Uczniowie tam uczęszczający nie są zobowiązani na podstawie prawa konkordatowego do uczęszczania na lekcje religii katolickiej. W szkołach tych wymaga się od uczniów – czeladników bardziej umiejętności praktycznych niż wiadomości teoretycznych, dlatego regulują one sprawy nauczania religii we własnym zakresie¹¹⁶.

¹¹⁰ AAS 54 (1962), s. 651.

¹¹¹ H. Schwen den we in, *Religion als Pflichtfach*, Christlich-Pädagogische Blätter 92 (1979), s. 135.

¹¹² Art. I § 6 *Układu z 9 lipca 1962 roku*, AAS 54 (1962), s. 646.

¹¹³ H. Kle cats ky, H. We iler, *Österreichisches Staats-kirchenrecht*, Wien 1958, s. 118.

¹¹⁴ AAS 54 (1962), s. 651.

¹¹⁵ Tamże, s. 651.

¹¹⁶ D a m i z i a, art. cyt. s. 85-86.

2.3. Wymiar czasowy nauczania religii

Konkordat z Republiką Austriacką podpisany 5 czerwca 1933 r. przewidywał możliwość porozumienia w sprawie wymiaru czasowego nauczania religii w szkołach austriackich między ordynariuszem diecezji i kompetentnymi władzami szkolnymi: „Jeśli jest zgoda między ordynariuszem diecezji i kompetentnymi władzami szkolnymi może być więcej niż jedna godzina religii” (art. 6 § 1)¹¹⁷.

Aktualnie obowiązujący Układ między Stolicą Apostolską i Republiką Austriacką z 9 lipca 1962 r. zawiera zapis gwarantujący, że: „Dotychczasowy wymiar godzin nauki religii nie będzie zmniejszony[...].” (art. 1 § 1, pkt 3)¹¹⁸. W ten sposób prawo konkordatowe zapewnia minimum czasowe nauczania religii w szkole publicznej, które wynosi 1 godzinę lekcyjną tygodniowo.

Rozmiary czasowe szkolnej katechizacji mogą być zmodyfikowane, ale obecnie nie wystarcza już zgoda biskupa diecezjalnego i kompetentnych władz oświatowych. Jak stwierdza układ z 9 lipca 1962 r.: „Nowe ustalenie dotyczące wymiaru czasowego nauczania religii katolickiej dokonuje się między Kościołem i Państwem (art. 1 § 1, pkt 3)¹¹⁹.” Zatem zmiana zakresu czasowego nauczania religii katolickiej w szkołach publicznych Austrii wymaga porozumienia Stolicy Świętej i Republiki Austriackiej¹²⁰. Do biskupa diecezjalnego należy wprowadzenie w życie nowych ustaleń¹²¹.

Według aktualnego stanu prawnego liczba godzin religii w szkołach publicznych ustalona jest zasadniczo na 2 tygodniowo. Różnice dotyczą poszczególnych typów szkół.

Minimalny czasowo wymiar szkolnej katechezy odnosi się do tzw. szkół dla czynnych zawodowo (np. szkoły średnie dla pracujących), gdzie przewidyuje się redukcję nauki religii do 1 godziny tygodniowo¹²².

Inna jest sytuacja w szkołach katolickich, które po spełnieniu wymogów przepisanych prawem nabywają prawa szkół publicznych. Mają one w sposób szczególny dbać o edukację moralną uczniów, dlatego „mogą [one] mieć większą liczbę godzin religii po powiadomieniu o tym odpowiednich władz szkolnych” (art. 1 § 1, pkt 3)¹²³.

¹¹⁷ AAS 26(1934), s. 255-256.

¹¹⁸ AAS 54 (1962), s. 642.

¹¹⁹ D a m i z i a, art. cyt., s. 88.

¹²⁰ E. M e l i c h a r, *Die Schulgesetzgebung 1962*, Österreichisches Archiv für Kirchenrecht 15 (1964), s. 289.

¹²¹ D a m i z i a, art. cyt., s. 88.

¹²² S c h w e n d e n w e i n, *Religion in der schule*, dz. cyt. s. 62.

¹²³ *Układ ze Stolicą Apostolską dotyczący uregulowania zagadnień szkolnych z 9 lipca 1962 r.*, AAS 54 (1962), s. 642.

Ustalenie wymiaru czasowego nauki religii w tych szkołach zależy od biskupa diecezjalnego, który podejmuje stosowną decyzję biorąc pod uwagę miejscowe uwarunkowania. Władze państwowe są o tym jedynie informowane i nie mogą stwarzać jakichkolwiek trudności¹²⁴.

2.4. Programy nauczania religii

Programy nauczania religii katolickiej w szkołach mają być tworzone w oparciu o wytyczne wskazane przez Kościół katolicki, który jest mandatarium przekazu czystości wiary¹²⁵.

Układ z 9 lipca 1962 r. gwarantuje: „Programy nauczania religii sporządzone będą przez władze kościelne i notyfikowane najwyższymi władzom szkolnym państwowym” (art. 1 § 5, pkt 1)¹²⁶.

Prawo konkordatowe pozostawia tworzenie programów nauczania religii katolickiej całkowicie w gestii Kościoła katolickiego. To prawo należy do biskupa diecezjalnego, który zobowiązany jest również przedstawić ustalone programy nauczania religii władzom świeckim¹²⁷.

Należy zauważyć, że programy nauczania religii katolickiej w szkołach publicznych Austrii mogą być zróżnicowane nawet dla tego samego poziomu nauczania. Odpowiedzialność za ich tworzenie spoczywa bowiem na poszczególnych Kościołach diecezjalnych, chociaż ich notyfikacja ze strony kompetentnych władz oświatowych Państwa odbywa się na szczeblu centralnym.

Ponadto układ z 9 lipca 1962 r. stwierdza: „Do nauki religii używane będą tylko takie podręczniki, które sprzyjać będą wychowaniu obywatelskiemu, zgodnie z nauką Kościoła” (art. 1 § 5, pkt 2)¹²⁸.

Kościół katolicki posiada kompetencje do dokonania wyboru podręczników oraz określenia środków i pomocy dydaktycznych niezbędnych do nauczania religii katolickiej. Władze państwowe mogą zawetować używanie jakiegoś podręcznika, jeżeli ten narusza ogólne cele wychowawcze państwa. Zgodnie z dyspozycją konkordatową zastrzeżenie ze strony Państwa może pojawić się wtedy, gdy proponowane do użytkowania podręczniki religii katolickiej nie wnoszą żadnego wkładu w wychowanie obywatelskie uczniów, przy czym do Kościoła katolickiego należy ustalenie, jakie

¹²⁴ D a m i z i a, art. cyt., s. 88-89.

¹²⁵ Por. P i u s XII, *Konstytucja apostolska „Munificentissimus Deus”* z 1 listopada 1950 r., AAS 42 (1950), s. 756; por. *Konstytucja dogmatyczna Soboru Watykańskiego II o Objawieniu Bożym „Dei Verbum”* nr 10.

¹²⁶ AAS 54 (1962), s. 645.

¹²⁷ Por. D a m i z i a, art. cyt., s. 101.

¹²⁸ AAS 54 (1962), s. 645.

elementy podręcznik ma eksponować, żeby wytworzyć wśród uczniów żądane przez władze państwowe postawy.

Corocznie uprawnione instytucje oświatowe podają listę książek, które mogą być używane jako podręczniki szkolne. Na tej liście znajdują się także propozycje dotyczące podręczników do nauki religii, z których Kościół ewentualnie może skorzystać¹²⁹.

2.5. Pozycja nauczycieli religii

Układ między Stolicą Apostolską i Republiką Austriacką dotyczący uregulowania zagadnień szkolnych z 9 lipca 1962 r. stwierdza: „Nauczyciele religii w szkołach publicznych są mianowani przez Państwo według norm obowiązujących dla nauczycieli państwowych na równym stopniu przygotowania i zatrudnienia, bądź są desygnowani przez Kościół” (art. 1 § 3, pkt 1)¹³⁰.

Z powyższej dyspozycji prawa konkordatowego wynika, że w publicznych szkołach Austrii uczą nauczyciele religii należący do dwóch grup:

- 1) Desygnowani przez Kościół katolicki i posiadający nominację państwową;
- 2) Zatrudnieni na podstawie desygnacji władz kościelnych, nie posiadający państwowej nominacji. Najczęściej są to osoby zatrudnione ponad limit przewidziany przez prawo oświatowe lub nie posiadające wystarczających kwalifikacji zawodowych wymaganych prawem państwowym¹³¹.

Różnica między tymi dwiema grupami uczących religii występuje przede wszystkim w wysokości stawek wynagrodzenia.

Prawo mianowania nauczycieli religii należy do Państwa. Osoby te są wtedy zatrudniane jako urzędnicy państwowi i posiadają wszystkie prawa i obowiązki należne urzędnikom państwowym¹³². Z tego względu nauczyciele religii muszą legitymować się odpowiednim wykształceniem i kwalifikacjami jakich prawo państwowe wymaga od urzędników państwowych, w tym wypadku nauczycieli uczących innych przedmiotów¹³³.

Państwo nie może jednak mianować nauczycieli religii katolickiej w sposób dowolny, ale musi to uczynić w porozumieniu z Kościołem. Nominacja państwowa jest wydawana pod warunkiem desygnowania danej osoby przez Kościół.

¹²⁹ Sch w e n d e n w e i n, dz. cyt., s. 62.

¹³⁰ AAS 54 (1962), s. 643.

¹³¹ M e l i c h a r, art. cyt., s. 288.

¹³² D a m i z i a, art. cyt., s. 93.

¹³³ M e l i c h a r, art. cyt., s. 288.

Desygnowanie kandydatów na nauczycieli religii katolickiej należy do biskupa diecezjalnego, który przed wydaniem decyzji zasięga opinii o kandydatach, w tym również informacji poufnych¹³⁴.

Władze kościelne przy dobieraniu osób do obsadzenia etatów nauczycieli religii w szkołach publicznych zobligowane są także postanowieniami prawa konkordatowego, które żąda od nauczyciela religii, aby poza wymaganymi kwalifikacjami nauczycielskimi posiadał także obywatelstwo austriackie” (art. 1 § 3, pkt 3)¹³⁵.

W szczególnych wypadkach właściwe ministerstwo federalne, na mocy obowiązujących ustaw państwowych, może zwolnić z konieczności posiadania obywatelstwa austriackiego¹³⁶.

Kandydat do objęcia posady nauczyciela religii katolickiej uznany za zdatnego przez kompetentne władze kościelne oraz spełniający wymogi prawa państwowego musi otrzymać misję kanoniczną, bez posiadania której „[...] nikt nie może być zatrudniony jako nauczyciel religii” (art. 1 § 3, pkt 4)¹³⁷. Wydanie misji kanonicznej należy jedynie do Kościoła katolickiego, który w tym wypadku reprezentuje biskup diecezjalny¹³⁸.

Wymóg posiadania misji kanonicznej przez osoby zatrudniane w charakterze nauczycieli religii katolickiej zawierały konkordaty austriackie poprzedzające obecnie obowiązujący układ z 9 lipca 1962 r., zarówno ten z 18 sierpnia 1855 r.¹³⁹ jak i 5 czerwca 1933 r.¹⁴⁰

Jak stwierdza układ z Republiką Austriacką z 9 lipca 1962 r., wszyscy nauczyciele religii katolickiej: „Jeśli chodzi o treść nauczania religii podlegają wyłącznie kościelnym przepisom i rozporządzeniom; poza tym w pozostałych sprawach dotyczących pracy nauczycielskiej podlegają także przepisom państwowym dotyczącym szkolnictwa” (art 1 § 3, pkt 5)¹⁴¹.

Ponadto, jeżeli nauczyciel religii katolickiej w publicznej szkole nie ma wystarczającego limitu godzin nauki religii przewidzianego przez prawo państwowe dla pełnego etatu nauczania może także nauczać innych przedmiotów szkolnych¹⁴².

¹³⁴ D a m i z i a, art. cyt. s. 93-94.

¹³⁵ Układ między Stolicą Apostolską i Republiką Austriacką dotyczący uregulowania zagadnień szkolnych z 9 lipca 1962 r., AAS 54 (1962), s. 643-644.

¹³⁶ Tamże; M e l i c h a r, art. cyt., s. 288.

¹³⁷ Układ między Stolicą Apostolską i Republiką Austriacką dotyczący uregulowania zagadnień szkolnych z 9 lipca 1962 r., AAS 54 (1962), s. 644.

¹³⁸ Por. D a m i z i a, art. cyt., s. 94.

¹³⁹ A. M e r c a t i, *Raccolta di Concordati su materie ecclesiastiche tra la Santa Sede e le Autorità Civili*, Tipografia Poliglotta Vaticana 1954, t. I, s. 822; G. Fessler, *Studi con Concordato austriaco del 18 agosto 1855*, Verona 1856, s. 66.

¹⁴⁰ Por. *Konkordat z Austrią z 5 czerwca 1933 r.*, AAS 26 (1934), s. 225.

¹⁴¹ AAS 54 (1962), s. 644; por. M e l i c h a r, art. cyt., s. 288.

¹⁴² D a m i z i a, art. cyt., s. 95.

Nauczający religii katolickiej musi odznaczać się nie tylko wiedzą teologiczną, ale dawać świadectwo wiary swoją postawą moralną. Z tego względu Kościół katolicki zachowuje także prawo do cofnięcia misji kanonicznej. Konsekwencje prawne tego aktu są określone w układzie z 9 lipca 1962 r.: „Nauczyciele religii, mianowani przez Państwo i posiadający status urzędników państwowych, którym zostanie cofnięta misja kanoniczna nie będą nadal zatrudnieni do nauczania religii” (art. 1 § 3, pkt 4)¹⁴³.

Władze kościelne nie muszą podawać Państwu powodów, dla których została cofnięta misja kanoniczna. Prawo cofnięcia misji kanonicznej posiada ta władza, która jest uprawniona do jej udzielenia czyli biskup diecezjalny¹⁴⁴.

Układ z 9 lipca 1962 r. przewiduje, że nauczyciele, którzy się znaleźli w takiej sytuacji „[...] według ustaleń przepisów państwowych będą zatrudnieni do innego typu nauczania bądź przeniesieni na emeryturę lub zwolnieni z posady państwowej” (art. 1 § 3, pkt 4)¹⁴⁵.

Prawo konkordatowe zabezpiecza w ten sposób osoby odsunięte od nauczania religii katolickiej przed utratą pracy i środków do życia, wymieniając zwolnienie z posady państwowej jako posunięcie ostateczne. Może jednak zdarzyć się, że nauczyciel religii katolickiej zostanie usunięty przez władze szkolne z posady państwowej, jeżeli podniesione zostaną przeciw niemu zarzuty natury pedagogicznej lub dyscyplinarnej¹⁴⁶.

2.5.1. Wynagrodzenie za nauczanie

Układ między Stolicą Apostolską i Republiką Austriacką z 9 lipca 1962 r. przewiduje: „Wszyscy nauczyciele religii w szkołach publicznych mianowani przez Państwo będą wynagradzani według stawek przewidzianych dla nauczycieli innych przedmiotów” (art. 1 § 3, pkt 6)¹⁴⁷.

Powyższa norma zrównuje pod względem wynagrodzenia wszystkich nauczycieli religii katolickiej uczących w szkołach publicznych i posiadających nominację państwową z nauczycielami uczącymi innych przedmiotów świeckich. Wysokość pensji ustalana jest zgodnie z odpowiednimi przepisami państwowymi dotyczącymi wysokości wynagrodzeń nauczycieli o tym samym wykształceniu i zatrudnieniu¹⁴⁸. Wyłączeni spod tego prawa są nauczyciele religii katolickiej uczący w szkołach prywatnych¹⁴⁹.

¹⁴³ AAS 54 (1962), s. 644.

¹⁴⁴ D a m i z i a, art. cyt. s. 96.

¹⁴⁵ AAS 54 (1962), s. 644; por. Włodarczyk, dz. cyt., s. 426.

¹⁴⁶ Por. D a m i z i a, art. cyt., s. 99.

¹⁴⁷ AAS 54 (1962), s. 644.

¹⁴⁸ Por. M e l i c h a r, art. cyt., s. 288.

¹⁴⁹ D a m i z i a, art. cyt., s. 103.

Inaczej przedstawia się sprawa wynagrodzenia nauczycieli religii katolickiej uczących w szkołach publicznych, którzy nie posiadają nominacji państwowej, a jedynie są desygnowani przez Kościół. Zgodnie z postanowieniem prawa konkordatowego osoby te „[...] otrzymywać będą wynagrodzenie przewidziane dla nauczycieli przedmiotów nadobowiązkowych” (art. 1 § 3, pkt 6)¹⁵⁰.

Wysokość stawek tych osób kształtuje się według państwowych tabel wynagrodzenia nauczycieli nieurzędowych i jest niższa niż nauczycieli religii posiadających nominację państwową¹⁵¹. Należy zatem stwierdzić, że Państwo Austriackie ponosi wszelkie koszty utrzymania nauczycieli religii katolickiej w szkołach publicznych¹⁵². Występujące różnice dotyczące wysokości stawek wynagrodzenia nauczycieli religii zależą od ich statusu, który regulowany jest zarówno prawem konkordatowym jak i ustawodawstwem wewnętrznym.

2.6. Nadzór nad nauczaniem religii

Zgodnie z dyspozycją układu z 9 lipca 1962 r. sprawowanie kontroli nad nauką religii katolickiej w szkołach publicznych leży zarówno w sferze uprawnień Kościoła jak i władz państwowych, według miary ustalonych kompetencji i zadań¹⁵³.

Kościół katolicki jest upoważniony do „[...] wizytowania nauki religii w sprawach doktrynalnych” (art. 1 § 4, pkt 1)¹⁵⁴. Ten obowiązek spoczywa na biskupie diecezjalnym, który ponadto ma obowiązek czuwać nad wszystkim, co mogłoby komplikować życie religijne i moralne uczniów katolickich w szkole publicznej¹⁵⁵.

”W tym celu Kościół ma prawo powołać wizytatorów nauki religii, których nazwiska będą zakomunikowane władzom szkolnym” (art. 1 § 4, pkt 2)¹⁵⁶. Uprawnienia tych wizytatorów są podobne do uprawnień biskupa diecezjalnego, ze szczególnym zwróceniem uwagi na frekwencje uczniów¹⁵⁷.

¹⁵⁰ *Układ między Stolicą Apostolską i Republiką Austriacką z 9 lipca 1962 r.*, AAS 54 (1962), s. 644; por. Włodarczyk, dz. cyt., s. 426.

¹⁵¹ Por. Melichar, art. cyt., s. 289.

¹⁵² Tamże, s. 288; por. Schwendenein, dz. cyt., s. 82.

¹⁵³ Melichar, art. cyt. s. 288; por. Wegan, art. cyt., s. 210.

¹⁵⁴ AAS 54 (1962), s. 644-645.

¹⁵⁵ Damizia, art. cyt., s. 98; por. Kan 1381 § 1, 2 KPK 1917; Kan 775 § 1 KPK 1983.

¹⁵⁶ AAS 54 (1962), s. 645.

¹⁵⁷ Damizia, art. cyt. s. 100.

Jak wynika z prawa konkordatowego „Wizytatorzy ci, w liczbie proporcjonalnej do wizytatorów innych przedmiotów, będą opłacani przez Państwo” (art. 1 § 4, pkt 3)¹⁵⁸.

Zatem koszty wynagrodzenia tych urzędników pokrywają władze państwowe, jeżeli ich liczba jest taka, jak wizytatorów powołanych do nadzorowania innych przedmiotów szkolnych. Wysokość tych świadczeń określają odnośne przepisy państwowe dotyczące wizytatorów szkolnych.

Powołanie przez władze kościelne wizytatorów religii nie narusza prawa do wizytowania lekcji religii katolickiej przez inne, powołane do tego według przepisów kościelnych osoby – w tym, co dotyczy treści nauczania i frekwencji uczniów. Odnosi się to w szczególności do biskupa diecezjalnego¹⁵⁹.

Drugim podmiotem uprawnionym obok władz kościelnych do sprawowania nadzoru nad lekcjami religii katolickiej w szkołach publicznych są władze szkolne „[...]w sprawach organizacyjnych i dyscyplinarnych nauka religii podlega wizytacji władz szkolnych” (art. 1 § 4, pkt 3)¹⁶⁰.

Należy stwierdzić, że zgodnie z dyspozycją prawa konkordatowego państwowe organy nadzorcze uprawnione są do kontroli nauki religii tylko w aspekcie organizacyjnym i szkolno-dyscyplinarnym¹⁶¹.

3. Portugalia

Republika Portugalii podpisała konkordat ze Stolicą Apostolską 7 maja 1940 r. Był to w portugalskiej państwowości okres naznaczony zbliżeniem z Kościołem katolickim. Religia katolicka została uznana jako religia narodu portugalskiego, a Konstytucja z 1933 roku zawierała zapis, że „pryncypia doktrynalne i moralność chrześcijańska należą do tradycji Państwa¹⁶²”.

Szkoły publiczne w Portugalii przybrały charakter wyznaniowy. Nauka w tych szkołach była wykładana zgodnie z zasadami doktryny i moralności Kościoła katolickiego (art. 21 konkordatu)¹⁶³.

Zmiany polityczne w Portugalii zapoczątkowane 25 kwietnia 1974 r. spowodowały przeobrażenia ustrojowe państwa. W roku 1976 dokonano zmiany konstytucji, która usankcjonowała separację państwa od Kościoła i innych wyznań religijnych¹⁶⁴.

¹⁵⁸ AAS 54 (1962), s. 645.

¹⁵⁹ Melichar, art. cyt. s. 288.

¹⁶⁰ AAS 54 (1962), s. 645.

¹⁶¹ Melichar, art. cyt., s. 288; por. Damizia, art. cyt., s. 99.

¹⁶² A. Leite, *A religião no Direito Constitucional Português. Estudos sobre a Constituição*, Lisboa 1978, t.2, s. 279.

¹⁶³ AAS 32 (1940), s. 224.

¹⁶⁴ P. Otero, *L'insegnamento religioso nelle scuole pubbliche in Portogallo*, w: A. Gianni, dz. cyt., s. 257.

Na kanwie przemian politycznych dokonano gruntownej reformy portugalskiego systemu oświatowego. Jednocześnie 15 lutego 1975 r. został zawarty protokół dodatkowy do konkordatu między Stolicą Apostolską i Republiką Portugalii z 7 maja 1940 r., który potwierdził obowiązywalność konkordatu w zakresie spraw związanych z nauczaniem religii katolickiej w szkołach publicznych¹⁶⁵.

3.1. Zakres nauczania religii

Na mocy Konkordatu między Stolicą Apostolską i Republiką Portugalii z 7 maja 1940 r. Kościół katolicki uzyskał gwarancję prawną do nauczania religii w szkołach publicznych. Art. 21 konkordatu portugalskiego stwierdza: „[...]w publicznych szkołach podstawowych, szkołach uzupełniających oraz średnich będzie wykładana dla uczniów religia i moralność katolicka [...]. W przedszkolach, sierocińcach, zakładach wychowawczych oraz poprawczych utrzymywanych przez państwo dla nieletnich będzie wykładana nauka religii oraz zapewniony czas na praktyki religijne[...]”¹⁶⁶.

Obecność religii katolickiej w portugalskiej szkole ma swoje umocowanie również w Konstytucji Republiki Portugalii z 1976 r., która gwarantuje „wolność nauczania dla każdej religii” (art. 41 § 5)¹⁶⁷. Należy przez to rozumieć także, że wszystkie wyznania religijne mają zagwarantowany wstęp do szkoły publicznej, uwzględniając ich reprezentację bez żadnej dyskryminacji¹⁶⁸.

Na tej podstawie przedmiot „katolicka nauka moralna i religijna” wszedł jako materia obowiązkowa do publicznego systemu edukacyjnego Republiki Portugalii. Istnieje jednak pewna rozbieżność między dyspozycją prawa konkordatowego a obowiązującym w Portugalii prawem oświatowym odnośnie zakresu nauczania religii katolickiej. Konkordat mówi wyraźnie, że nauczanie religii katolickiej odnosi się do formacji dzieci i młodzieży trzech stopni systemu edukacyjnego: przedszkolnego, podstawowego i średniego. Religia katolicka nauczana jest we wszystkich podległych władzom państwowym instytucjach wychowawczych i edukacyjnych, gdzie uczą się dzieci i kształci młodzież niepełnoletnia¹⁶⁹.

¹⁶⁵ AAS 7 (1975), s. 435-436.

¹⁶⁶ AAS 32 (1940), s. 224; por. Włodarczyk, dz. cyt., s. 355.

¹⁶⁷ J. Mirada, *Manual de Direito Constitucional*, Coimbra 1988, t. 4, s. 354.

¹⁶⁸ J. Mirada, *Ensino de Religião e Moral nas Escolas Públicas (nota do Konstitucji nr 423/870)*, w: O. Direito 1988, s. 120.

¹⁶⁹ Por. A. Perugini, *De novis Conventionibus Lusitanis*, Apollinaris 13 (1940), s. 212.

Natomiast zgodnie z rozporządzeniem ustawy *Lei de Bases do Sistema Educativo* (Prawo Fundamentalne Reformy Szkolnej) z 14 października 1986 r. religia staje się częścią formacji uczniów tylko dwóch stopni:

- 1) poziom podstawowy (6–15 lat),
- 2) poziom średni (15–18 lat)¹⁷⁰.

Religia katolicka zatem, jak wynika z obowiązującej ustawy, nie jest przedmiotem edukacji w przedszkolach (dzieci 3–6 lat), co stoi w sprzeczności z dyspozycją prawa konkordatowego.

3.2. Uczestnictwo w lekcjach religii

Zgodnie z art. 21 konkordatu portugalskiego podpisanego 7 maja 1940 r. nauka religii katolickiej na poziomie szkoły podstawowej i średniej, we wszystkich szkołach publicznych wykładana jest „dla uczniów, których rodzice nie wyrazili odnośnie do tego sprzeciwu”¹⁷¹.

Z powyższej normy prawa konkordatowego wynika, że nauka religii katolickiej odbywa się w portugalskiej szkole publicznej w ramach systemu obligatoryjnego. Wymaga się bowiem od rodziców lub opiekunów prawnych oświadczenia woli w przypadku, jeżeli nie życzą sobie, aby ich dziecko uczęszczało na organizowane przez szkołę lekcje religii¹⁷².

Tymczasem uregulowania ustawodawcze odbiegają w tym względzie od rozstrzygnięć wynikających z art. 21 konkordatu podpisanego 7 maja 1940 r. między Stolicą Apostolską i Republiką Portugalii i potwierdzonego protokołem dodatkowym do konkordatu pomiędzy Stolicą Apostolską i Republiką Portugalii z 15 lutego 1975 r.

Ustawa *Lei de Bases do Sistema Educativo* (Prawo Fundamentalne Reformy Szkolnej) z dnia 14 października 1986 r. dokonująca gruntownej reformy systemu szkolnictwa w Portugalii podkreśla, że system edukacyjny musi być zorganizowany w sposób gwarantujący formację integralną uczniów.

Publiczna szkoła powinna zapewnić „formację obywatelską i moralną młodych[...] oraz przyczynić się do pełnego rozwoju osobowości, charakteru, co dokonuje się poprzez refleksję sumienia nad wartościami duchowy-

¹⁷⁰ *Diário da República*, serie I, 14 ottobre 1986; por. A. J. C a v a c o C a r r i l h o, *Portogallo*, w: *L'insegnamento scolastico della religione nella nuova europa*, dz. cyt., s. 288.

¹⁷¹ AAS 32 (1940), s. 224; por. W ł o d a r c z y k, dz. cyt. s. 355. Cytowany fragment w języku autentycznym brzmi następująco: „cujos pais, ou qem suas vezes fizer, nao tiverem feito pedido de isenção.”

¹⁷² Por. O t e r o, art. cyt., s.258.

mi, estetycznymi i moralnymi oraz poprzez zagwarantowanie pełnego rozwoju fizycznego” (art. 3)¹⁷³.

Z tego względu programy szkolne mają zawierać przedmiot, który przyczyni się do formacji osobowej i społecznej dzieci i młodzieży.

W szkołach średnich wprowadzono przedmiot zwany „rozwój osobowy i społeczny”, natomiast w szkołach podstawowych zajęcia te prowadzone są pod różnymi nazwami. W ramach tego przedmiotu omawia się wybrane zagadnienia z edukacji ekologicznej, seksualnej, higieny, bezpieczeństwa drogowego, prawodawstwa portugalskiego itp.¹⁷⁴

Alternatywą dla „rozwój osobowy i społeczny” są szkolne lekcje religii, które w przypadku wyznania rzymsko-katolickiego przybierają nazwę „katolicka nauka moralna i religijna”¹⁷⁵. Z tego względu zajęcia religii katolickiej w szkołach publicznych mają charakter fakultatywny, co jednoznacznie stwierdza ustawa oświatowa z 1986 r.: „Nauka religii i moralność katolicka jest przedmiotem fakultatywnym” (art. 47 § 3)¹⁷⁶.

Ustawodawstwo państwowe, stojąc na stanowisku respektowania prawa do wolności religijnej uczniów oraz prawa rodziców do wychowania potomstwa zgodnie ze swoimi przekonaniem, pozostawia rodzicom lub prawnym opiekunom decyzję, czy ich dziecko będzie uczestniczyć w zajęciach „rozwój osobowy i społeczny”, czy też weźmie udział w lekcjach szkolnej katechezy¹⁷⁷.

Jeżeli rodzice wybiorą drugą możliwość, wówczas ich obowiązkiem jest sformułowanie pisemnej prośby do dyrekcji szkoły o umożliwienie uczęszczania ich dzieciom na lekcje religii zamiast na zajęcia „rozwój osobowy i społeczny”. Prośbę taką mogą również wystosować sami uczniowie z chwilą ukończenia 16 roku życia. Dla uczniów raz zapisanych obecność jest obowiązkowa¹⁷⁸.

Dla uczniów zapisanych na lekcje religii stają się one przedmiotem zwyczajnym. To z kolei oznacza, że:

- 1) przedmiot „katolicka nauka moralna i religijna” uczestniczy w ogólnym programie edukacyjno-wychowawczym szkół publicznych,
- 2) przedmiot ten jest traktowany na równi z innymi przedmiotami, tzn. podlega pod ten sam model nauczania, system zwolnień, instrumenty dydaktyczne itd.,

¹⁷³ *Diário da República*, serie I, 14 ottobre 1986; por. Cavaco Carrilho, dz. cyt., s. 285.

¹⁷⁴ Por. Cavaco Carrilho, dz. cyt., 286.

¹⁷⁵ Tamże

¹⁷⁶ *Lei de Bases do Sistema Educativo (Prawo Fundamentalne Reformy Szkolnej)*, *Diário da República*, serie I, 14 ottobre 1986; por. Cavaco Carrilho, dz. cyt., s. 287.

¹⁷⁷ Otero, art. cyt., s. 258.

¹⁷⁸ Cavaco Carrilho, dz. cyt., s. 288.

3) wchodzi jako materia obowiązkowa do formacji uczniów¹⁷⁹.

Z powyższej analizy wynika, że portugalskie prawo oświatowe nie respektuje wszystkich unormowań zawartych w konkordacie z 1940 r., dotyczących zasad obecności religii katolickiej w szkołach publicznych. Z art. 21 prawa konkordatowego wyraźnie wynika system obligatoryjny nauczania religii katolickiej. Ustawodawstwo państwowe sankcjonuje fakultatywny model nauczania religii w szkołach publicznych, co po reformie szkolnictwa dokonanej w latach 1986–1989 realizowane jest również w praktyce, jak zauważają niektórzy prawnicy¹⁸⁰.

3.3. Programy nauczania religii

Konkordat portugalski podpisany 7 maja 1940 r. nie dokonuje szczegółowych regulacji dotyczących programów nauczania religii katolickiej w szkołach publicznych. Dokument zawiera jedynie gwarancję, że: „Podręczniki do nauczania religii katolickiej będą zatwierdzane przez władze kościelne[...].” (art. 21)¹⁸¹.

Wpływ Kościoła katolickiego na wybór książek do nauczania religii katolickiej suponuje, że jest on uprawniony do wyznaczania zawartości merytorycznej lekcji religii, a tym samym ustalania programów nauczania.

Biorąc pod uwagę gwarancje wynikające z prawa konkordatowego jak i dyrektywy dotyczące reformy szkolnictwa należy stwierdzić, że do kompetencji Kościoła katolickiego należy wyznaczanie profilu pedagogicznego oraz przygotowywanie i zaaprobowanie programów, książek i tekstów przedmiotu, jakim jest religia katolicka¹⁸².

Instytucją uprawnioną ze strony Kościoła katolickiego do dokonywania tych aktów jest Komisja Episkopatu Portugalii d/s edukacji chrześcijańskiej¹⁸³.

Kościół katolicki decyduje zatem o treści nauczania religii katolickiej w szkołach publicznych, natomiast sprawy organizacyjno-administracyjne należą do urzędowych obowiązków Ministerstwa Edukacji¹⁸⁴.

W ostatnich latach nastąpiła zmiana w programach nauki religii katolickiej. Komisja Episkopatu Portugalii d/s edukacji stwierdza, że lekcje religii nie mogą być traktowane jako katecheza systematyczna, ale muszą być

¹⁷⁹ O t e r o, dz. cyt. s. 261.

¹⁸⁰ Tamże; por. M i r a d a, *Manual de Direito Constitucional*, dz. cyt., s. 363.

¹⁸¹ AAS 32 (1940), s. 224.

¹⁸² C a v a c o C a r i l h o, dz. cyt., s. 288; por. P e r u g i n i, art. cyt., s. 212.

¹⁸³ C a v a c o C a r i l h o, dz. cyt., s. 291.

¹⁸⁴ P o r. O t e r o, art. cyt., s. 258.

przedmiotem, który tworzy syntezę między wiarą i kulturą oraz między wiarą i życiem, dzięki czemu uczniowie mogą coraz bardziej wzrastać w człowieczeństwie¹⁸⁵.

3.4. Pozycja nauczycieli religii

Konkordat z Republiką Portugalii z 7 maja 1940 r. stwierdza w art. 21, że „[...] nauczyciele [religii katolickiej] będą mianowani przez Państwo po uzyskaniu zgody władz kościelnych”¹⁸⁶.

Podmiotem uprawnionym ze strony władz państwowych do mianowania nauczycieli religii katolickiej jest Minister Edukacji Narodowej. Dokonuje on powyższych aktów nominacji tylko wobec osób proponowanych bądź zatwierdzonych przez biskupa diecezji na terenie której, nauczyciel ma być zatrudniony¹⁸⁷.

Biskup diecezjalny udziela w tym wypadku kandydatowi misji kanonicznej, chociaż konkordat nie używa wprost tego terminu¹⁸⁸. Uzyskanie aprobaty ze strony biskupa diecezjalnego przez osoby ubiegające się o posadę nauczycieli religii katolickiej jest warunkiem koniecznym do otrzymania nominacji. Podkreśla to wyraźnie prawo konkordatowe, które czyni następujące zastrzeżenie: „W żadnym wypadku nie może być nauczycielem religii osoba uznana za niezdolną do tego przez władze kościelne” (art. 21)¹⁸⁹.

Oznacza to również, że istnieje możliwość cofnięcia pozwolenia na nauczanie religii katolickiej (cofnięcie *missio canonica*) w przypadku, gdy biskup uzna, że nauczyciel nie odpowiada warunkom, które są przewidziane do nauczania przedmiotu.

W tej sytuacji zainteresowany może pełnić inne funkcje nie tracąc nabytych praw z tytułu uprawiania zawodu nauczyciela. Postulatem niektórych prawników jest stworzenie takiego systemu, w którym każdy nauczyciel religii posiadałby podwójne przygotowanie zawodowe, jak ma to miejsce w Republice Federalnej Niemiec. W przypadku utraty prawa nauczania religii pozostawałby nauczycielem drugiego przedmiotu zachowując w ten sposób stabilizację statusu zawodowego¹⁹⁰.

Istnieją dwie grupy nauczycieli religii katolickiej:

- 1) nauczyciele I cyklu, czyli w szkołach podstawowych.

¹⁸⁵ Cavaco Carrilho, dz. cyt., s. 291.

¹⁸⁶ AAS 32 (1940), s. 224.

¹⁸⁷ Cavaco Carrilho, dz. cyt., s. 289.

¹⁸⁸ Por. Perugini, art. cyt., s. 212.

¹⁸⁹ *Konkordat z Portugalii z 7 maja 1940 r.*, AAS 32 (1940), s. 224.

¹⁹⁰ Cavaco Carrilho, dz. cyt., s. 290.

W szkołach podstawowych jest wielu nauczycieli (najczęściej są to wychowawcy klas), którzy zajmują się formacją moralną i religijną własnych uczniów. Nie mają oni gruntownego przygotowania z wiedzy religijnej i moralności, ale Kościół troszczy się, aby wiedza ta była permanentnie uzupełniana. Z tego względu powołano do istnienia Konsylium Nauczycieli składające się z pracowników dykcji szkolnych, którzy we współpracy ze szkołami diecezjalnymi uczestniczą w formacji teoretyczno– praktycznej uczących religii katolickiej. Wynagrodzenie za nauczanie religii nauczyciele I cyklu otrzymują ad extra z dodatkowej listy płac.

2) nauczyciele II i III cyklu czyli w szkołach średnich.

Sytuacja tej grupy nauczycieli religii po reformie szkolnej dokonanej w 1989 r. uległa głębokiej zmianie. Nauczyciele religii stanowią odrębną grupę profesjonalną zrównaną w prawach i obowiązkach z nauczycielami innych przedmiotów. Oznacza to, że znajdują się oni na liście płac oraz muszą posiadać walory wymagane prawem do objęcia posady nauczyciela¹⁹¹.

Wnioski

Nauczanie religii w formie obligatoryjnej zostało zagwarantowane w umowach konkordatowych z państwami europejskimi: Rzeszą Niemiecką (1933), Bawarią (1924) /nowelizowany 1968 i 1974/, Dolną Saksonią (1965), Sarą (1985), Austrią (1962), Portugalią (1940).

Gwarancje konkordatowe obok uznania prawa Kościoła katolickiego do nauczania religii w szkołach publicznych obejmują także:

1) *zakres nauczania religii* – Powyższe umowy konkordatowe gwarantują nauczanie religii w szkołach podstawowych i średnich. Konkordat z Portugalią gwarantuje także nauczanie religii w przedszkolach.

2) *wymiar czasowy nauczania religii* – Tygodniowy wymiar godzin nauczania religii reguluje układ z Austrią.

3) *programy nauczania religii* – Umowy konkordatowe gwarantują Kościołowi katolickiemu wyłączne prawo ustalania treści szkolnej katechezy, co przejawia się m. in. w ustalaniu programów nauczania oraz zatwierdzaniu podręczników. Kompetencje państwa dotyczą jedynie kwestii formalnych czy pedagogicznych. Regulacje takie zawierają umowy z Rzeszą Niemiecką oraz krajami związkowymi RFN /Dolna Saksonia, Sara/, Austrią, Portugalią.

4) *pozycja nauczycieli religii* – Gwarancje konkordatowe odnoszące się do nauczycieli religii dotyczą ze strony Kościoła:

¹⁹¹ Tamże, s. 289.

– zachowania wyłącznego prawa do powoływania nauczycieli religii, co wyraża się w konieczności posiadania misji kanonicznej przez osoby ubiegające się o zatrudnienie w charakterze nauczających religii w szkołach publicznych. Cofnięcie tejże misji jest równoznaczne z pozbawieniem nauczyciela prawa nauczania tego przedmiotu;

– zagwarantowania nauczycielom religii statusu analogicznego do nauczycieli uczących innych przedmiotów, co przejawia się przede wszystkim w postaci świadczeń płacowych i socjalnych oraz włączeniu uczących religii do państwowego ciała pedagogicznego.

Władze państwowe natomiast żądają od nauczycieli religii posiadania wymaganych prawem oświatowym kwalifikacji.

Gwarancje dotyczące nauczycieli religii są jednym z istotnych elementów, dotyczących nauczania religii w szkołach publicznych, regulowanych w umowach konkordatowych. Regulacje te zawierają wszystkie omawiane umowy konkordatowe.

5) *nadzór nad nauczaniem religii* – Prawo konkordatowe gwarantuje zarówno Kościołowi jak władzom państwowym sprawowanie nadzoru nad nauczaniem religii w szkołach. Nadzór Kościoła dotyczy głównie treści i dydaktyki nauczania. Państwo natomiast pragnie zachować kontrolę nad stroną funkcjonalno–organizacyjną szkolnych lekcji religii. Wymienionych gwarancji udzielają umowy konkordatowe z: Bawarią, Dolną Saksonią, Sarą i Austrią.

L'insegnamento della religione nella formula obbligatoria nei concordati con i paesi Europei

La formula obbligatoria dell'insegnamento della religione nella scuola pubblica sta nel fatto che religione un oggetto ordinario dell'educazione scolastica e come tale obbligata tutti studenti, eccetto quelli dei quali genitori esibiscono una dichiarazione espressa che esprime loro voglia di non partecipare dei loro figli in geste lezioni.

Questa formula obbligatoria stata garantita nei con i segnenti paesi europei: Repubblica Tedesca (1933), Baviera (1924) /attualizzato nel 1968 e nel 1974/, Bassa Sassonia (1965), Sara (1985), Austria (1962), Portogallo (1940).